ТӨВ АЙМГИЙН БҮРЭН СУМЫН ЗДТГ

"БҮРЭНГИЙН НУРУУ" АГНУУРЫН БҮС НУТАГ, НАРИЙВЧИЛСАН АГНУУР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТАЙЛАН

 $\dot{\mathbf{O}}$ àéëàí áîëîâñðóóëñàí: Áàéãàëü îð÷íû ìýðãýæëèéí áàéãóóëëàãà "Àìüòàí Àñðàëò" ÕÕÊ.

Óëààíáààòàð õîò

Àãóóëãà

Àæëûí òîâ÷ °ã¿¿ëýë	3
ĺèéòëýã γíäýñëýë	4
1-ð á¿ëýã "Бүрэнгийн нуруу" агнуурын бүс нутгийн нарийвчилсан àãíóóð çî	őèîí
áàéãóóëàëòûí ñóäàëãààíû çîðèëãî, зорилт, àðãà ç¿é	5-8
1.1 Ñóäàëãààíû çîðèëãî, зорилт	5
1.2 Ñóäàëãààíû àðãà ç¿é	5-7
1.3 Ñóäàëãààãààð á¿ðä¿¿ëñýí ìàòåðèàë áîëîâñðóóëàët	7
1.3 Ñóäàëãààíû õýðýãëýãäýõ¿i	
1.4 Ñóäàëãààíû çàìíàë	
1.5 Õýýðèéí ñóäàëãààíû á¿ðýëäýõ¿¿í	
2-ð á¿ëýã. Бүрэн ñóìûí áàéãàёü öàã óóð, нийгэм эдийн засгийн í°õö°ё	8-12
2.1 Ãàçàðç; є́і байрлал	8-9
2.2 Уур амьсгал	9
2.3 Xepc	
2.4 Гадаргын ус	10-11
2.5 Ургамал	11
2.6 Нийгэм, эзийн засгийн нөлөөлөх хүчин зүйлүүд	11-12
2.7 Амьтдын шилжилт хөдөлгөөн	12
2.8 Хээрийн судалгаагаар хийгдсэн ажил	12-13
2.9 Агнуурын нөөцийн хамгаалалт	13-14
2.10 Агнуурын нөөцийн ашиглалтын байдал	14-15
3-ð á¿ëýã. Ан амьтны төлөв байдлын үнэлгээ	14-26
3.1 "Бүрэнгийн нуруу" агнуурын бүс нутгийн хэмжээ, хилийн заагий	İΓ
тодорхойлсон координат, газрын зураг, мониторингийн цэгүүд	14-17
3.1 Å ðãàëü õîíèíû òàðõàö, í $^{\infty}$ ö, íÿãòøèë, ñ¿ðãèéí á¿òýö	18-23
3.2 Халиун буга	23-16
3.3 Монгол тарвага	26
4-ð á¿ëýã. Àãíóóðûí нөөцийн боломжит хэмжээг тодорхойлсон дүн	27
5-р бүлэг. Агнуурын хөхтөн амьтадын тархац, байршил, тоо толгой нөөцөд	нөлөөлж буй
хүчин зүйл	
5.1 Байгалийн хүчин зүйл	28-29

Төв аймаг Бүрэн сумын "Бүрэнгийн нуруу" АБН-ийн тайлан-2014

Ä¿ãíýëò	30
Ñàíàë	30-31
Хавсралт № 1 Àãíóóðûí í°° ö áàÿëãèéã õàìãààëàõ, °ñã°í ¿ðæ¿¿ëýõ àðãà õýìæ	eýý (ç°âë°ìæ)
Õýðýãëýñýí á¿òýýë	

ÀÆËÛÍ ÒÎÂ× ªÃ ¯¯ËÝË

Ìñíaîë Óëñûí "Амьтны тухай" бо́оёèéí 5-р зүйлийн 4.3 дахь хэсгийн "амьтна нөөцийг хамгаалах, өсгөн үржүүлэх зорилгоор тодорхой агнуурын бүс нутгийг орон нутгийн хамгаалалтанд авах", мөн хуулийн 21-р зүйлийн 4 дэхь хэсгийн "Агнуурын нөөцийг хамгаалах зорилго бүхий мэргэжлийн байгууллага нь агнуурын нөөц, түүний тооллого бүртгэл, агнуур зохион байгуулалтын ажлыг улс, орон нутгийн болон иргэн, хуулийн этгээдийн захиалага, хөрөнгөөр гүйцэтгэх, тэдгээрийн ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулах, мөн хуулийн 23-р зүйлийн 1 дэхь хэсгийн "Агнуур зохион байгуулалтын тайлан, дүгнэлт болон 5.3.2-т заасан ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөнд агнуурын бүс нутгийн хэмжээ, хил хязгаарыг аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн хэмжээнд тогтоож өгсөн байна" гэсэн заалтуудыг үндэслэл болгон ШУ-ны академийн Биологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилчид Төв аймгийн ерөнхий агнуур зохион байгуулалтын судалгааны ажлыг 2010 онд гүйцэтгэж Бүрэн суманд агнуурын бүс нутаг байгуулах боломжтойг зөвлөсөн байна.

Монгол улсын засгийн газрын 2013 оны 93-р тогтоолын 1-р хавсралтаар шинэчилэн батлагдсан Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журмын 1.3, 2.3-т заасны дагуу " Тухайн агнуурын бүс нутгийн менежментийг хариуцагч иргэн, хуулийн этгээд нь нарийвчилсан агнуур зохион байгууллагын судалгаа, ан агнуурын менежмент төлөвлөгөөг мэргэжлийн байгууллагаар хийлгэн сум, аймгийн ИТХ-аар хэлэлцүүлнэ гэсэн заалтын дагуу Төв аймгийн "Бүрэнгийн нуруу" агнуурын бүс нутгийн нарийвчилсан ааіоооо çîoeii ааеаоое йөлөлөгөөг төв аймгийн Бүрэн сумын ЗДТГ, "Яагд Энд Тур" ХХК-ийн çаоeаааа Ааеааа Ааеааей голын 15 хүртэлх хугацаанд 2 удаа хээрийн ойеаооо поааеаоо поаеаоо поааеаоо поааеао поааеаоо поааеаоо

 \tilde{A} у́ðу́у́іèé äàãóó àãíóóðûí àìüòäûí, òàðõàö, í°°ö, íÿãòøèë, ñ¿ðãèéí á¿òýö, °ñ°ëò ¿ðæèëòийг судлан àãíóóðûí á¿ñ íóòàã òîãòîîõ çîðèëãîîð õýýðèéí ñóäàëãàà õèéæ, ìýäýý á¿ðòãýë õýðýãëýõ¿¿í á¿ðä¿¿ëýí àíàëèç õèéæ òàéëàíã õèéëýý.

Хээрийн судалгааны материал орон нутгийн байгаль орчны алба, байцаагч, байгаль хамгаалагч, малчид, анчид, иргэдээс авсан мэдээ материалыг нэгтгэн анализ хийж агнуурын бүс нутаг, агнуурын нөөцөөс ашиглан агнуурын тоо хэмжээ, бизнес төлөвлөгөө-менежментийг боловсрууллаа.

ÍÈÉÒËÝÃ -ÍÄÝÑËÝË

Төв àélãèéí àãíóóðûí àlüòäûí òàðõàö íóòãèéí çàðèì õýñýãò ãåíëoãè, óóë óóðõàé, çàl òýýâýð, ãàí çóä, хууль бус агнуур, îòîð, í¿¿äýë áîëñííìð làëûí áэë÷ýyð, çýðëýã àlüòäûí ýçýløèë íóòar, бэлчээрийн äàâŏöàë °ðñ°ëä°í ¿¿ñýæ байна. Àí àlüòàä äàñàí çîõèöñíí èäýýøñýí íóòãààñàà äàéæèí õàìãèéí ìóó ãàçàðò øàõàääàí çàéëæ àlüäðàõ îð÷íû äîðîéòîëä îðæ, áàéíãúí òîãòâîðòîé òàéâàí àlüäðàō ýçýløèë íóòàã lóó yчраас ¿ðæèë °ñ°ëò àëäàãäàæ àãíóóðûí àlüòäûí ñàí ŏ°ìð°ã õîìñäîæ áàéíà. Áàéãàëü õàìãààëàō ÷èãëýëýýð ò°ð°ñ áàðèlòëàō áîäëîãî áàðèlò áè÷èãò "Àí àlüòíû òîî, áàéðøèë, àãíóóðûí í°°öèéã ñóäàëæ ýêîëîãè ýäèéí çàñãèéí ¿íýëãýýíèé ¿íäñýí äýýð àæ àōóéí à÷ õîëáîãäïë, àøèãëàòûí õýëáýð çîõèîí áàéãóóëàëòûã á¿ñ÷èëýí òîãòîîæ õýâèéí °ñ°ëò ¿ðæèëòèéã íü àëäàããóóëàõã¿é çîõèñòîé àøèãëåíà" ãýæýý.

"Áaéāāeu íð÷íuā δàiāaàeàō òóðaé" áîēîî "Amьтны тухай " δόόēèéi çààēòóóāûí äàāóó òóðaéí á¿ñ íóòāèéí àí àluòíuā àãíaæ àøèāëàõäàà òýäāýýðèéí 1°° áaéðøeûā ñóäēàí òíāòîæ àøèāeàō, δàiāaàeàō ¿íaýñeyé aîëîânðóóeàō àãíóóð çîōèíí áàéāóóëàeòûí ñóäàeāààā ōèéëāyíy āyæ çaàñaí áaéāaā. Àãíóóð çîōèíí áaéāóóëàeòûí àæêuā ŏóóeua çààñaí ōóāàöààía íu ŏèéëāyýā¿é aeiàā, ñói, ä¿¿ðāèéí àãíóóðuí áaéðøèe íóòàāò àãíóóðuí àluòàí àaíaō áàðèōuã oíðèāeiō çyðyā äýýðòè òîãòîîe øèéäâýðèéí çààeòóóā íu Бүрэнгийн нуруу орчмын àãíóóðuí àluòàúi í°°öèéi ¿íýëãyý ŏèéō, ñ¿ðāèéí á¿ööèéã òîäíðõîéëîō, ò¿¿íèé çîōèñòîé àøèäëàō ōàiāààëàō °ñã°í ¿ðæ¿¿ëyō àðāà ç¿é, ìåíåæåíòèéā áîëîâñðóóeàō ŏóóēu ç¿éí ¿íáýñēyë áîææ áàéía. Ìííāîe óëñuí Çañaèéí ãàçðuí ¿éē àæèëeàāààiû ō°ò°eá°ðèéí "Áàéāàëèéí í°°öèéā òîãòîîæ, ýäèéí çàñāèéí ¿íýēāýý ōèéñièé ¿íãñyí äýyð òyäāýyðèéā çîōèñòié àøèäeàō, 1°o°í ñyðāýyō ìåōàièçìuā á¿ðā¿¿ēiý" āýñyí çààeò áîëiî Ò°ò°n yêiëiāeèí òàëaàð áaðèiòeàō áïæïāūí "Àí, àluòíû òiî áàéðøèe, àãióóðuí í°°öèéā íu ñóäàææ ýêieiāæ-yaèéí çàñāèéí ¿íyēãýyíèé ¿íäñyí äyýð àæ àōóeí à÷ ōîeáīāaïe, àøèäeàeòúí ŏyēáýð, çîōèíí áàéãóóeàëòûã íu á¿ñ÷ēyí òîãòîîæ, ŏyâèéí °ñ°eò ¿ðæèëòèéã íu àeäàãaóóeàëä¿é çîòèñòié àøèäeàià" ãyñyí çààeòûā ŏyðýãæ¿¿ëýōyā àãíóóðuí á¿ñ íóòãèéã ñóäeáí òîãòîîæ àãíóóð çîòèlíí áàéãóóeàëòûí ¿íäÿñëyëèéã áïeîâñðóóeàō àæèë ãïe ¿¿ðyã ã¿éöyòãyíý.

1-Ð ÁYËÝÃ. БҮРЭНГИЙН НУРУУНЫ НАРИЙВЧИЛСАН ÀÃÍÓÓÐ ÇĨÕÈÎÍ ÁÀÉÃÓÓËÀËÒÛÍ ÑÓÄÀËÃÀÀÍÛ ÇÎÐÈËÃÎ, ЗОРИЛТ ÀÐÃÀ ǯÉ

1.1 Νόäàëãààίû çîðèëãî, зорилт:

Õýýðèéí ñóäàëãààã 2013 îíû 07-ð ñàðûí 21-íààñ 10-ð ñàðûí 15 õ¿ðòýëх хугацаанд 2 удаа 15 хоног хийлээ. Ñóäàëãààíû õ¿ðýýíä äàðààõ çîðèëòóóäûã òàâüæ тухайн зүйл амьтдын олон янз байдалд нь тохирсон арга зүйг ашиглан àæèëëàâ. 2013 онд Монгол улсын засгийн газрын 93-р тогтоолоор батлагдсан Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагуудын ажиллах журмаар ажиллав.

- 1. Агнуурын бүс нутгийн аргаль хонины тархац, байршилыг тогтоож зураглал гарган хилийг тогтоох
- 2. Аргаль хонины нөөц, сүрэглэл, сүргийн бүтцийг тодорхойлох.
- 3. Аргаль хонины агнуурын нөөцийг тогтоох.
- 4. Агнуурын амьтдын нягтшил, нөөц тогтоох.
- 5. Aí àluòíû áàéðøèë òîî òîëãîéí ōýëáýëçýëä íºëººëæ áóé ō¿íèé áà áàéãàëu öàã óóðûí íºëººëëèéã òîäîðõîéëîō.
- 6. Агнуурын амьтдыг хамгаалах, ашиглах ажлын менежмент төлөвлөгөө, зөвлөмж, санал дүгнэлт гаргах.

"Бүрэнгийн нуруу" агнуурын бүс нутагт хийгдсэн судалгаагаар нийт талбайн 80 хувийг хамруулан хээрийн судалгааны ажлыг хийлээ.

1.2 Ñóäàëãààíû àðãà ç¿é:

ØÓÀ-èéí Áèîëîãèéí õ¿ðýýëýíãèéí õ°õò°íèé ýêîëîãèéí ëàáîðàòîðèîñ áîëîâñðóóëæ õ¿ðýýëýíãèéí ýðäìèéí ç°âë°ë°°ð баталсан:

- "Óóëûí çýðëýã òóóðòàí àðãàëü õîièíû òàðõàö áàéðøèë í[∞]öèéã ¿íýëýõ" àðãà ç¿é ,
 B.Äàø, Õ.Ñ¿õáàò, Ä.Ãàíáàò (1989 îí)
- "Ìîiãîë îðiû óóëûi òóóðòài àãióóðûi àìüòäûi í°ö òîãòîîō àðãà ç¿é", Ñ.Äóëàìöýðýi,
 Ñ.Àìãàëàíáààòàð, Ä.Ýíōò¿âøèí (2001 îi/
- ªâºðõàíãàé àéiãèéí íóòàã äyâñãyðò àãíóóðûí yêîëãè- yäèéí çàñãèéí ñóäàëãàà ÿâóóëæ, àãíóóðûí á¿ñ íóòãèéã òîãòîîõîä: Ä.Í.Äàíèëîâ, ß.Ñ.Đóñàíoâ, À.Ñ.Đûêîâñêèé, Å.È.Ñîëäàòêèí, íàðûí /1966 îí/ áîëîâñðóóëñàí àãíóóð çîõèîí áàéãóóóëàëò õèéõ àðãa÷èëñàí çààâàð.
- Òóõàéí àãíóóðûí á¿ñ íóòàã òóñ á¿ðò àí àìüòäûí òîîëëîãî ÿâóóëæ í[∞]ö áàéðøèëòûã íü òîäíðõîéëîõîä Î.Øàãäàðñ¿ðýí /àãñàí/, ß.Äàø íàðûí áîëoâñðóóëñàí "Àãíóóðûí çàðèì àìüòàä, øóâóóíû í[∞]öèéã òîãòîîõ àðãà÷èëàë, Áèîëîãèéí õ¿ðýýëýíãèéí Õ°õòíèé ýêîëîãèéí ëàáîðaòîðîîñ ãàðãàñàí àðãà÷èëàë /2004/.

Òîîëëîãûí ìàoåðèàëûã ¿íäýñëýí àãíàō àí àìüòíû òîî ōýìæýýã òîäîðõîéëñîíûã áàðèìòàëæ àãíóóðûí ñàíãààñ àøèãëàō àãíóóðûí êâîòûí òîîã á¿ñ íóòàã тус á¿ðýýð òîãòîîõîä Î.Øàãäàðñ¿ðýí /àãñàí/, B.Äàø íàðûí áîëoâñðóóëñàí àðãà÷èëàë /2004/.

"Àðãàeu õîièíû (Îvis ammon L.1758) í°° òîãòîîõ àðãà $\varsigma_{\dot{c}}$ é", Ñ.Äóeàìöýðýí (1997) Õàíãàeí íóðóóía ñóaàeãàà ÿâóóeæ áàeñàí äîêòîð C.Äóeàìöýðýí, äîêòîð À.Áîea, äîêòîð Ä.Öýíaæàâ (1975, 1988, 1989) Õ.Ñîñîðáàðàì (1970) íàðûí ñóaeàà÷aûí °ìí° õèéæ áàeñàí ñóaàeãààíû òàéeàí, ìàòåðèàe, àðãà $\varsigma_{\dot{c}}$ éòýé òàíèeöàí, íóòãèeí èðãýa áàéãàeu õàìãààeàã÷ea, ìàe÷aûí àìàí ìýaýýí aýýð òóeãóóðeàí àìuòaûí òàðõàö íóòãèeã ãàçðûí çóðàã aýýð óðua÷èeàí áóóeãàæ ÿâàõ çàìíàeûã òîãòîîñîí.

Өндөр іо́до́оі́ о̀аа çîî іо́до́о́аа̀аð çа̀іі́аёа 1 по́аёа̀а \div , у́іа́уð і¿¿дээр 1 по́аёа̀а \div , о́оёû́і́оа̀а а̀д оўпа́е́і о̀ада̀і, о̃¿і́ое́е́а 2 по́аёа̀а \div , по́аёа̀а \div о̀оп а́¿де́і о̂і̂ді́аоо харагдахуйц çáeòáe øoëóoí çàіі́аёа а̀жѐаёа́аа́па̀і а̀іііоа̀а а́іёі́і 1°д, оўа̂оу́д, а́аа̀п, ¿¿ð, ¿п іїїп, ѐау́ø о́іїё, пу́а çŷì, ýау́д о̀оо́д, о́оа̀ж іаёо̀аж, о́ауа́ёаёо, ¿ду́ёо ø°дã°ёо а́оо \div ѐіуу çyðãééa áае́іаа̀ øéіæëyí трансект, замналын арга, çaðèіаа̀а ¿даўу́ёа́е́і а̀да́па́ о́уду́аёу́ж а́¿до́ау́а. Øoëóoí çàіі́аёа 2-3 о̀аа о̀оо̀аіа о̀аа а́іёçіо, богино долгионы станцаар о́іёа́ігдож о́оёçа́о а́оро о̀іаі̂до́і́е о̀уіау́а а́¿о̀е́е о́оё́пі іді́е, оі́ое́і, у́іа́уд, о̀адаі, о́¿і́ое́е́і у́оу́іа а́іёçіо а́оро о̀аа́іаа̀п о̀аа о́¿доўё у́аа̀а о̀аа́ао́од а́оо́ж а̀жѐё а́обі́аа́о́па́ о́да \div ѐеа́і ç°а́ё°ёа°ж о́і́оѐд \div а́а́е́а.

 Θ íä°ð о́о́ётай бартаа ихтэй газар °ãë°° íàð ãàðõààñ °ìí° $\tilde{o}_{\dot{c}}$ ð÷ îðié íàð æàðãàòàë àæèãëàëò ÿâóóëæ áàéâ.

1.3 Ñóäàëãààãààð á¿ðä¿¿ëñýí ìàòåðèàë áîëîâñðóóëàëτ

Тайланг áîëîâñðóóëæ ýìõòãýõýä äýýðõè ýðäýìòýäèéí ñóäàëãààíû ä¿í àðãà÷ëàëûã ¿íäýñ áîëãîæ, õýýðèéí ñóäàëãaàíä òýìäýãëýñýí, àæèãëàñàí àìüòàí, àñóóëãà, àíêåòèéí á¿ðòãýë, ìýäýý, ñóäëàà÷äûí òàéëàíãóóä ãýõ ìýò оўðýãëýõ¡¿íä àíàëèç õèéæ òàéëàíã áè÷èâ.

Ñóäàëãààíû çàìëàëä ìàøèí, ÿâãàíààð ÿâæ àìuòäûã íàñ \tilde{o}_{i} éñýýð íu ÿëãàæ òýìäýãëýâ. Áàéð ç¿éí çóðàã äýýð ìàðøðóòûã òýìäýãëýí àìuòàä áàéñàí ãàçðûí ãàçàðç¿éí ñîëáèöëûã àâ÷ áàéâ. Ñóäàëãààíû ãàçàð íóòàãò çàìнàëûã äàâõöóóëàõã¿é áàéõ, ñ¿ðãèéí áîëîí áîäãàëèéí òîîã äàâõàðäóóëàí àæèãëàõã¿é áàéõàä àíõààð÷ ãðóïï õîîðîíäîî богино долгионы станцаар õàðuöàæ ÿâàâ.

Õýýðèéí ñóäàëãààíû ä¿íã íýãòãýæ àìüòäûí í⁰°ö íÿãòøëûã äîîðõè òîìú¸îãîîð ãàðãàâ.

NsSt Ntl- òàðõàö íóòàã äàõü àìüòäûí òîî

Ntl= ----- Ns- Äýýðõè òàëáàéíóóäàä òîîëîãäñîí àìüòàä

Ssd Ns=Ns+Ns+.....Ns

St- òàðõàö íóòãèéí íèéò òàëáàé

Ssd=Ss+Ss+.....Ss

Ñóäàëãààíä õàìðàãäñàí íóòãèéí õ¿ì¿¿ñòýé óóëçàæ ìýäýýëýë àâàõ, öàã àãààð, óñ õ°ðñ, óðãàìàë, áýë÷ýýð, ìàë, ìàë÷äûí óëèðëûí áàéðøèë, ãàí ãà÷èã, àìüòíû õîðãîäîõ, áàéðøèõ îð÷íûã àæèãëàõ, àìüòíû ¿õñýí ñýã çýì ÿñ, ì°ð çýðýã á¿õ ìýäýýëëèéã GPS àøèãëàí á¿ðòãýæ ìýäýýëëèéí ñàíã á¿ðä¿¿ëæ ñóäàëãààíû ìàòåðèàë áîëãîâ. Õýýðèéí ñóäàëãààíд ÿâñàí çàìíàëûã òîäîðõîéëîõ GPS-èéã жолооч судлаачид ашиглав.

1.4 Ñóäàëãààíû õýðýãëýãäýõ¿¿í

Бүрэнгийн нурууны àãíóóðûí àìüòàä òàðõñàí 460.6 êì 2 íóòãèéã õàìàðñàí õýýðèéí ñóäàëãààíä äîîðõè áàãàæ õýðýãñëèéã àøèãëàâ

- 1. GPS (Оллоо, Garmen)
- 2. 1:200000, 1:500000 ìàñøòàáòàé áàéð ç¿éí çóðàã
- Bóóæèí (Clinometer)
- 4. Nikon, Canon Carlo jeis jena 10x52, 8x40, 10x50 äóðàíãóóä, òåëåñêîï
- 5. Мэргэжлийн âèäåî êàìåðууд (Canon EOS 60D, EOS 1000D)
- 6. Á¿ðòãýëèéí àíêåò
- 7. Õóëäààñàí ìåòð
- 8. Богино долгионы станц

1.5 Ñóäàëãààíû çàìíàë:

Бүрэнгийн нурууны аргаль хонины тархац нь Бэрх, Ланз, Зүрхийн ам, Дулааны булаг, Баянгүн, Баянцогт, Буурал уул, Цагаан дөл, Хар дэл, Оцон, Бичигтийн ханан, Өвөр улаан хад байна.

1.6 Õýýðèéí ñóäàëãààíû á¿ðýëäýõ¿¿í

- 1. Г.Цэрэнноров /Компанийн захирал -Биологич/
- 2. ×.Á¿âýé Áàéãàëü îð÷íû ìýðýãæëèéí áàéãóóëëàãà "Àìüòàí Àñðàëò" ÕÕÊ-íèé гүйцэтгэх захирал, áèîëîãи÷, àãíóóð ç¿é÷, ÝØ-íèé àõëàõ àæèëòàí
- 3. Д.Ї¿ðýâöýðýí / Агнуурын аеологич/
- 4. М.Зулбаяр /Агнуурын биологич/
- 5. Ц.Отгонбилэг /Агнуурын биологич/

Ñóäàëãààíä îðîëöîã÷èä:

- 1. Ц.Бямбахишиг- "Яагд Энд Тур" ХХК-ийн захирал
- 2. Г.Сэргэлэн ан агнуур хариуцсан мэргэжилтэн

2-Ð Á¯ËÝÃ. БҮРЭН ÑÓÌÛÍ ÁÀÉÃÀËÜ ÖÀà ÓÓÐ, НИЙГЭМ ЭДИЙН ЗАСГИЙН Í°ÕÖ°Ë

2.1 Газарзүйн байрлал

Төв аймгийн Бүрэн сум нь байгалийн газарзүйн мужлалтаар Сэлэнгэ-Орхоны дундаж өндөр уулсын муж болон Халхын ухаа гүвээт талын мужуудын хил зааг дээр оршино. Гадаргын хотгор гүдгэрийн багуулалтын хувьд сумын нутгийн хойд хэсгээр баруун хойноос зүүн урагш цувж байрласан олон нам уулс байрлана. Нутгийн хойд хэсгээр Өндөр Сант уул (1530.0), Аршаант уул, Бэрх уул (1635.0), Онгон Хайрхан уул (1731.0), Шижир уул (1433.0), Дааган дэл уул (1367.0), Хуц уул (1310.0), Эрдэнэ хангай уул (1697.0), Ихэр улаан уул (1564.0) зэрэг орчноосоо 400-500м харьцангуй өндөртэй уулс тархсан байдаг бол нутгийн өмнөд хэсгээр ухаа гүвээт тал, нам уулс үргэлжилнэ. Сумын нутгийн төв хэсэгт зуун урдаас баруун хойш чиглэлтэй Жарангийн хөндий үргэлжлэх ба үүнээс баруун хойш мөн залгуулан Төхөмийн нуур (давстай), олон жижиг нууруудын хөндий сумын хил хүртэл үргэлжилнэ. Улсын хэмжээний томоохон гол мөрөн урсахгүй бөгөөд түр зуурын урсгалтай жижиг голууд болон давстай жижиг нуурууд сумын нутгийн өмнөд болон баруун хойд хэсгээр тархсан байна.

2.2 Уур амьсгал

Уур амьсгалын мужлалтын хувьд сумын нутгийн хойд хагаст буюу нутгийн уулархаг хэсэг, болон нууруудын хөндий нутгаар хуурайдуу сэрүүн зунтай бүсийн хахир өвөлтэй мужид багтана. Агаарын олон жилийн дундаж 0°С-2°С байдаг бөгөөд I сарын дундаж температур нь -20°С, VII сарын дундаж температур нь +17°С байдаг. Үнэмлэхүй халуун температур 38°С, үнэмлэхүй хүйтэн тэмператур нь -39°С байна. Агаарын

хоногийн дундаж температур +10°C ба түүнээс дээш байх өдрийн тоо 120-130 байна. Нэн халуун өдрийн тоо буюу +30°C байх хоногийн тоо жилд 30 байдаг бол нэн хүйтэн өдрийн тоо буюу -30°C хүрч хүйтрэх өдрийн тоо 20-30 байна. Гадаргад унах хур тунадасын хэмжээ нь сумын нутгийн өмнөд хэсгээр 100-150 мм бол хойд хил орчмоор 150-200мм байна. Цас унаж эхлэх хугацаа нь XI сарын 20-оос эхлэн XII сарын 1 хүртэл байх бөгөөд ханзрах хугацаа нь III сарын 1-10 хооронд байдаг. Гадаргаас уурших ууршилт сумын нутгийн хэмжээнд 200-250мм байдаг. Агаарын харьцангуй чийгшил I сардаа 55-65% байх бөгөөд харьцангуй чийгшил нь энэ сардаа 30% хүрч буурах үе ажиглагдаагүй байна. VII сарын агаарын чийгшлийн хэмжээ нь 50-60% байх ба энэ сарын агаарын чийгшлийн хэт хуурайшил буюу 30% хүртэл буурах үе нь 10 орчим хоног байна. Шороон шуургатай байх хоногийн тоо жилд 20-30 өдөр болно. Жилд нар гийгүүлэх хугацаа 3000-3200 цаг байх бөгөөд зуны өдрүүдэд нартай байх үе нь 10 цаг орчим бол өвөлийн өдрүүдэд 6 цаг орчим нар гийгүүлдэг байна. Нарны нийлбэр цацрагийн жилийн дундаж 1300-1400 кВт ц/м² байна.

2.3 Xopc

Уг сумын нутаг нь хөрс газарзүйн мужлалтаар Хангайн их мужийн өргөргийн бүсшилтэй нутгийн Хар хүрэн, хүрэн хөрсний дэд бүс, Бүрд-Баянцагааны тойрогт багтана. Сумын төв болон жижиг нуруудын хөндийгөөс урагш Хүрэн хөрс, сумын нутгийн хойд хэсгийн нам уулсаар Уулын хар хүрэн хөрс, сумын төвөөс баруун хойш орших жижиг нууруудын хөндийгөөр мараа, хужирлаг мараа бүхий хөрс тус тус зонхилон тархсан байна.

Уулын хар хүрэн хөрс нь нунтаг карбонатын хэвийн хуримтлалтай, A-B- BC_{Ca} - C_{Ca} гэсэн үе давхаргуудтай. Бараан хүрэн өнгөтэй ялзмаг хуримтлалын (A) давхарга нь 3.5-5% ялзмагтай, зузаан нь дунджаар 16 см (хамгийн бага нь 8 см, хамгийн их нь 25 см). В давхарга нь 2-3% ялзмагтай, метаморф шинж тод илэрсэн нь цөөн, зузаанаар 14 см (хамгийн бага нь 7 см, хамгийн их нь 22 см). Энэ хоёр давхаргад карбонатын хуримтлал байхгүй байна. Давсны хүчилд ихэвчлэн энэ хоёр (A + B) үеийн доороос, хааяа A давхаргын доороос эхэлж бургиж хөөсөрдөг. Хөрсний гадаргаас эхлэн сайр чулуу ихтэй. Гол төлөв хагас метрийн гүнд суурь чулуулгийн элюви-делювийн хурдас оршино. Карбонатын хуримтлалын давхарга нь нунтаг карбонатын нэвчмэл цайвар толбуудтай, CO_2 -ын хэмжээ ихэнхдээ 3-7% хүрнэ. Заримдаа давсны хүчилд 50-70 см гүнээс эхлэн бургиж, карбонатын хуримтлал зөвхөн хамгийн доод (C_{ca} , BD_{Ca}) давхаргад илэрдэг ч бий.

Уулын хархүрэн ба карбонатгүй хүрэншороон хөрс байгалийн үржил шимээр сайн, өвслөг ургамлын бүрхэц 50-70% хүрнэ. Эдгээр хөрсний дээд талын 0-20 см үед ялзмагийн нөөц 70-90 т/га, нийт азотын хэмжээ 6-7 т/га орчим байна. Ийм хөрстэй газрыг жилийн турш бэлчээрт ашиглахаас гадна зарим нөхцөлд хадлан авч болно.

Xүрэн xөрc нь харгана бүхий үетэнт, агь-үетэнт ургамалшилтай газраар тархах бөгөөд ургамал нөмрөгийн бүрхэц нь 30-50% байна. Хөрсний чийгийн хангамж төдий л сайн биш, зуны хамгийн их хур бороотой үед ус чийг хөрсөнд дөнгөж 20-40 см хүртэл нэвчдэг тул түүнээс дооших хэсэг нь хуурай голдуу байна. Хөрсний үе давхарга үүнээс гүн чийглэгдэх нь ховор. Хүрэн хөрс өвлийн улиралд 2.8-3.5 м хүртэл гүн хөлдөх авч - 10^{0} С-ын температур 60 см-ээс доош бараг нэвтэрдэггүй ажээ. Зуны цагт хөрс хүчтэй халж $+10^{0}$ С-ын температур 2 м хүртэл буюу түүнээс гүн нэвтэрдэг. Энэ бүгдээс харахад хүрэн хөрсний чийг-дулааны горим хархүрэн хөрснийхөөс их ялгаатай.

Мараалаг хөрс Ийм төрлийн хөрсөнд ихэнхдээ 20-30 см гүнд нягтарч хатуурсан, босоо призм хэлбэрийн буюу самранцар бүтэцтэй мараалаг (В_{па}) давхарга морфологийн хувьд тод ялгарч харагдана. Хөрсний шингээгч цогцын бүрэлдэхүүнд солилцоот натри бага боловч агуулагдана. Манай орны хуурай хээрийн хөрсөнд орчин үеийн мараа үүсэх үйл явц ажиглагдах нь ховор, мараалаг шинж нь гол төлөв үлдмэл байдалтай, гарал үүслийн хувьд үлдмэл нугархаг шинжтэй яахын аргагүй холбоотой.

2.4 Гадаргын ус

Гадаргын ус нь ус хураах ай савын хувьд Төв Азийн гадагш урсгалгүй ай савд багтах бөгөөд зөвхөн сумын нутгийн хойд хил орчимд байх Гэрэлтийн хөндий, Шуухайн хөндийнүүд л Хойд Мөсөн далайн ай савд багтана. Сумын нутгийн хэмжээнд томоохон болон байнгын урсацтай жижиг гол гэж үгүй бөгөөд шал, үлдэц газруудад тогсон давсархаг жижиг нуурууд олон байна. Үүнээс томоохнууд нь Хар тойром, Цагаан нуур, Төхмийн нуур, Бага нуур, Хүрэн дэлийн нуур, Шавартын нуур зэрэг нуурууд болно. Голын сүлжээний нягтшил манай орны нэлээд бага сүлжээтэй бүс нутагт багтах буюу 0.05 км/км² байна. Гадаргын нийт урсац нь мөн манай орны хамгийн бага урсацтай бүс нутагт багтах буюу 2-3л/с урсацтай нутагт багтана. Уулархаг нутаг харьцангуй бага тул хаврын гар урсац мөн бага буюу 1-20 мм байна.

2.5 Ургамал

Бүрэн сумын нутаг нь уулын хээрээс хуурай хээрлүү шилжих зааг нутагт оршино. Иймээс хээрт хуурайсаг олон наст дэгнүүлт ба үндэслэг ишт үетэн, элдэв өвслөг ургамал зонхилж байна. Хээрийн ургамалжилтад голчлон атуу, хуурайсаг үетнээс бүрэлдэх

боловч монголын хээрийн бусдаас ялгагдах нэг онцлог нь хуурайсаг сөөг болох хэд хэдэн зүйл харгана, агь / өлчир шарилж/ зэрэг сөөг, сөөгөнцөр ихтэй байдаг явдал юм. хялгана-хазаарганат, хиаг-хялганат, түнгэ-өлөн-агьт, Монголын хээрт хазааргана-агьт, хялгана-агьт, хиаг-алаг өвст, шивээт хялганат, өдлөг хялганат, хялганатаанат, дөрвөн үетэнт, зүр өвст, алаг өвс-үетэнт, харганат хээр зонхилно. Хээрт үслэг хялгана, байгаль хялгана, крыловын хялгана, том хялгана, дэрвээн хазааргана, саман ерхөг, нангиад түнгэ, мөлхөө хиаг, саман дурваа, багсай биелэг зэрэг үетэн, ширэг өлөн зогдор өлөн гэх өлөн /улалж/, агь адамсын шарилж, маралхай шарилж, зэгэл шарилж, ишгэн шарилж, ишгүй гичгэнэ, маралнавчит гичгэнэ, имт гичгэнэ, сибирь зүрөвс, дагуур хатны-өвс турчаниновын яргуй, бунгийн яргуй, хоёр-ишт бэриш, арзгар согсоолж, хиазтай хонгорзалаа, аммоны сэдэргэнэ. Юлдэн тарваган шийр, хошоонхой хунчир, орос чирэг, нарийн сонгино, гогод, мангир, дэрвээн тарна, дагуур тайжинс, алаг башир, шаргалдуу уул өвс, жинхэнэ өрөмтүүл, байгаль маалинга цомцогт бааварцэцэг, бууралдуу янгиц, бууралдуу гандбадраа, дэрвээн буржгар, одой далан түрүү, говийн ганга, одой сараана зэрэг элдэв өвс зонхилон ургана

2.6 Íèйãýì, ýäèéí çàñãèéí í°õö°ё нөлөөлөх хүчин зүйлүүд

Бүрэнгийн нурууны àðãàëèéí °ñ°ëò°íä ñ°ð°ã í°ë°°ë°õ ãàäíû $\tilde{o}_{\dot{c}}$ ֏í ç¿éë ãàí çóä, óñã¿é õóóðàéøèë, ýëñíèé í¿¿äýë, èäýø òýæýýëèéí õîìñäîë, малын бэлчээрийн давхцал, íü óëàì õîâîð áîëîõîä í°ë°°ëæ áóéã òýìäýãëýõ íü ç¿éòýé. $\bar{c}_{\dot{c}}$ íýýñ ãàäíà áàéãàëèéí ãýíýòèéí ãàìøèã, õ¿íèé õ¿÷èí ç¿éë í°ë°°ë°õèéí çýðýãöýý õóóëü áóñ àí õèéõ ìàëûí °ñ°ëò ãàçðûí õóâààðèëàëò, ýçýìøèëò èõýññýí, óñ áýë÷ýýðèéí °ðñ°ëä°°í ìàõ÷èí àìüòäûí õ°í°ë, °â÷èí, зэргээс болж і́оòàãøèõ áàéðøèõ ãàçap õîìñäîæ áàéãàà íü í°ë°°ë°õ ãîë õ¿÷èí ç¿éë ì°í. Õ¿мүүс бид °°ðñäèéí õýðýãëýýíèé àñóóäëààñ áîëæ байгальд ээлтэй

зохицуулалтгүйгээс ${}^{\circ\circ}$ ðñä ${}^{\circ\circ}$ áàéãàëüäàà, àìüòàíдаа \tilde{n}° ð°ã $\tilde{o}_{\dot{c}}$ ֏í ç¿éë áîëæ áàéíà.

Àðãàëü хонины òîî òîëãîéí ñóäàëãàà õîìñ, àãíàõ àíãèéí òîî олзворын ñòàíäàðò õýìæýý, íººöèéí ýëáýã, õîâðыг íàðèéí ñóäàëãààã¿éãýýð ¿íèéí °íä°ðò øóíàí õýò èõ àøèãëàëò ÿâàãäàæ óãàëç õîâîðäñîíîîñ øèëìýë ãåíôîíä ñ¿ðýã àðèâæèõàä ìóóãààð íºëººë°õ òàë áàéíà.

Одоогийн Төв аймгийн Бүрэн сум 1924 онд байгуулагдсан. Бүрэн сум 3036 гаруй хүн амтай, 849 өрхтэй. Сумын иргэдийн амьжиргааны гол эх үүсвэр нь мал аж ахуй. 2013 оны эцсээр 254103 толгой мал тоолуулсан. Нутаг дэвсгэрийн хувьд 3750 км². Өөрийн аймгийн Баян-Өнжүүл, Дэлгэрхаан, Эрдэнэсант, Өндөрширээт, Дундговь аймгийн Адаацаг сум, Эрдэнэдалай сум гэсэн 2 аймгийн 6 сумтай хил залган оршдог. Аймгийн төвөөс 180 км-т нийслэл Улаанбаатар хотоос 220 км-т оршино. Засаг захиргааны хувьд

Төхөм, Монгол, Өнжүүл, Баянцогт, Эрдэнэхангай гэсэн 5-н багтай. Сумын төвийн баг нь Төхөм.

Áàéãàëu äýýðõè ÿìàð÷ àìuòàí °°ðèéí ãýñýí áàéíãà áàéðøèí àìuäðàõ îð÷èí í°õö°ë°° ñàéí òàíèí ìýäýæ äàñàí çîõèöîæ òîãòâîðòîé áàéäàã. Àðãàëu õîíèíû àìuäðàë ÷ ì°í íýãýí àäèë èéì áàéäàã..

^aâñ°í èäýøòýí àìüòàä óñ áýë÷ýýð èäýø òýæýýë ñàéí, ìàō÷èí àìüòàä ¿ðãýýæ õ°°õã¿é áîë òýð áîëãîí øèëæèæ õ°ä°ëæ í¿¿ãýýä áàéäàãã¿é. Àðãàëü õîíü îðîî õ°°ö°ièé ¿åýð óãàëç çóí, íàìðûí áàéðøèë íóòãààñàà õîmèéí ñ¿ðãèéí áàéðøèë íóòàã ðóó øèëæèí ¿ðæëèéí õîíü ñ¿ðãèéíōýý ýðýëä ãàð÷ àðãàëü õîíü ñ¿ðãèéí íàìàð, °âëèéí áàéðøèë íóòàã ðóó óóëûí æèì, äàì, óõàà, ã¿âýý, óóëûí òàã, àñãà õàä, öîõèîã äàìæèí ñ¿ðýã îëòîë ÿâíà.

Ìàíàé îðíû °ìí°ä õýñýã ãiâü, òàë õýýðèéí á¿ñýä Àëòàéí óóëàðõàã ìóæààñ ýõëýí ãàí, çóä õóóðàéøèë ÿâàãäàæ óðãàìàëûí í°ì°ðãèéí í°°ö óñ, áýë÷ýýð õîìñäîëä îðñíîîñ ë Õýíòèé, Õàíãàéн óóëc óñ, óðãàìàë íîãîîã áàðààäàæ ò°âèéí íóòãèéí çàðèì õýñэгт àðãàëü õîíü нүүдэллэн іóòàãøиж áàéгаàг судлаачид тэмдэглэсэн байна. Энэ орчмын аргаль хонь нь Төв аймгийн Баян-Өнжүүл сумын Өнжүүл уулууд, Бүрэн сумын Бүрэнгийн нуруу, Өндөрширээт сумын Алаг, Өндөр сант, Уянга, Ханангын хяр зэрэг уулсыг дамжин нааш цааш шилжин байршдаг байна.

2.8 Хээрийн суäàëãààгаар õèéãäñýí àæиë

 \tilde{N} óäàëãààíû àæëûã 2013 îíû 07-ð ñàðûí 21-28, 10-р сарын 12-19 хүртэлх хугацаанд 323.35 км² òàëáàéä аргаль хонины áàéðøèë, í°°öèér тогтоох хээрийн ñóäëàãààíû àæëûã õèéñýí.

Сумын нѐє́аўі, эдийн засгийн о̀аёа̀а́ð хийгдэх ажил. Оðіі іо́оãѐє́і àæ а̀о́о́е іу́ãæ а́аѐ́а́о́оёёа̀а̂úі үйл ажиллагаа явуулж буй у́аўёа́уð ãа̀çðúі а́а̀е́ðøèë ç¿е́ нь (ìа̀ёûі а́уё÷у́уð, ãа̀çа̀ð о̀а̀ðèа̀еа̀i, õàäeàí іı̂ãıı̂, ¿е́ёаа̂у́ð о́о́ðõáe, çaì õàðüöàa, õı̂ëáıı̂ öàõèëãàaі ǿо́ãа̀ı n̄¿ёæу́у ãу́о іу́о) зэрлэг амьтдын тархац байршилд ямар нөлөөлөл үзүүлж байгааг тэмдэглэж тайланд тусгасан болно.

Ñóäaeãààíä õîeáîãaîõ ìýäýý ìýäýýeýe ìàòåðeàeûã îðîí íóòãeéí õîeáîãaîõ áàéãóóeeàãà èðãýäýýñ öóãeóóeàâ. Àãíóóð çîõeìí áàéãóóeàeòûí òàëààð óðä °ìí° ñóäeàãäñàí áàéäàe, өнөөгèеí áàéäàe, àìüòäûí áàéðøèe, í°°ö, ç¿éeèeí á¿ðäýe, °ñ°eò ¿ðæèeò ãýõ ìýò ç¿ée¿¿ä ñóäeàãäààâ.

2.9 Àí àãíóóðûí í°°öèéí õàìãààëàëò

1926 îia "Ìîiãîe÷óóaûi ài àãiàō ò¿ð ä¿ðýì" – èéã àiō áàòëài ãàðãàæ öààøèä ýíýō¿¿ ä¿ðìèéã çàñ÷ áîëîâñðóóëài 1929 îiä æèiōýíý ä¿ðýì áîëãîæ áàéæýý. Õîâîð ài á¿ōèé ñóäëài ìýäýæ, öààçëài ōàìãààëàō, àãióóðûi ōóãàöààã òîãòîîō, ýì ō¿éñíèé áóþó ¿ð ò°ë àãiàōûã õîðèãëîō àðãà

οχὶæýyã 1930 îíä áàòëàãäñàí àí àãíóóðûí àíõíû õóóëèíä òóñãàí °ã÷ òàõü адуу, õóëàí адуу, õàâòãàé тэмээ, ìàçààëàé баавгай çýðyã àìüòäûã àãíàõûã õîðèãëîñîí áàéíà. Àí àãíàõ yðõèéí ōýì ōýìæýyã íàðèéâ÷ëàí, õóóëèéí áèåëyëòyä ōÿíàëò òàâèõ, îëîí íèéòèéí ō°ä°ëã°°í °ðí¿¿ëyõ, ìàòåðèàëëàã óðàìøóóëëûí àñóóäëûã 1962 îíä áàòàëñàí àãíóóðûí õóóëèíä òóñãàñàí áàéíà.

ÁÍÌÀÓ-ûí àí àãíóóðûí ōóóëü (1972) àí àìüòäûã ōàìãààëàō, ò¿¿íèé í°ō°í ¿éëäâýðëýëèéã ōàíãàō, çîōèñòîé àøèãëàō çýðýã àñóóäëûã á¿ðýí òóñãàñíààðàà áàéãàëü àí àìüòäûã ōàìãààëàō à÷ ôïëáîãäîëòîé áàðèìò áè÷èã áîëñîí þì.

Ìàíàé óĕñ çàõ çýyëèéí õàðèëöààíä øèëæñyíòyé õîëáîãaîæ 1995 îiä "Àí àãíóóðûí òóõàé õóóëü"— èéã øèíý÷ëyí áàòàëæ, àí àìüòäûã °ì÷ë°õ, гаршуулах, àãíóóð çîõèîí áàéãóóëàëò õèéõ, àí àìüòíûã ãàäààä óëñàä ãàðãàõ çýðýã øèíýýð ¿¿ñýí áèé áîëñîí ýðõ ç¿éí õàðèëöààíóóäûã çîõèöóóëñàí áàéíà.

Ýιý ŏóóëèàð Çàãŏàı àéīãèéı íóòàãò òàðŏñàı àðãàëü хонь, ÿíãèð ямаа çýðýã ŏîâîð àìuòäыг ŏàìðóóëæ àãíàō, áàðèō, òýäãýýðèéı ò¿¿õèé ýäèéã ŏóäàëäàŏûã ŏîðèãëîæ, ç°ãŏ°ı òóñãàé ç°âø°°ðë°°ð àãíàō æóðàìòàé áîëãîñîı íü áàéãàëü ài ŏàìãààëëûı ÷óŏàë àðãà ŏýìæýýiä òîîöîãäîæ áàéíà. Õîâîð, íyí ŏîâîð àìuòäûı áàéðøäàã íóòãèéã óëñûı òóñãàé ŏàìãààëàëòòàé ãàçàð íóòãèéi c¿ëæýýiä ŏàìðóóëàŏ àñóóäëûã ñ¿¿ëèéí æèë¿¿äýä íèëýýä àíŏààð÷ Îòãîíòýíãýðèéi Äàðōài Öààçàò Ãàçàð, Õàíãàéi íóðóóiû Байгалийн Цогцолборт Газар, Òàðâàãàòàéi Байгалийн Цогцолборт Газарûã Тусгай Хамгалатай Газарт хамруулсан. Àí, àìuòäûã ŏàìãààëàō ÷èãëýëýýð ò°ð çàñãààñ áîëîî îðîí íóòãààñ ýäãýýð àðãà ŏŷìæýýí¿¿äèéã àâ÷ ŏýðýãæ¿¿ëæ áàéãàà áîëîâ÷ àãióóðûí à÷ ŏîëáîãäîëòîé àí, àìuòäûí òîî ýðñ ö°°ð÷, óñòàō àþóëä õ¿ð÷ áîëçîøã¿é áàéãààä ä¿ãíýëò õèéæ øàëòãààíóóäûã àâ÷ ¿çâýë:

Ìííaîë óëñ çàō çýyëèéí õàðèëöààíä øèëæèж ò°ðèéí °ì÷èä áàéñàí àí, àãíóóðûí ìýðræëèéí áàéãóóëëàãà ōóâü÷ëàãäñàíòàé õîëáíãäîæ ò¿¿íèé ¿éë àæèëëàãàà çîãñîíãè áàéäàëä îðæ àí àìüòàä ýçyí, õàðèóöàã÷ã¿é áîëñîí íü ōóëãàéí àí ōèéō ÿâäëûã ÷°ë°°òyé áîëãîæ, àãíóóðûí í°°ö°ä íîöòîé õîõèðîë ó÷ðóóëàō í°ōö°ëèéã á¿ðä¿¿ëñýí áàéíà. Ōóóëü áóñ àãíàëò ōèéæ îëçâîðëîñîí ò¿¿ōèé yäèéã ŏàð çàō äýyð ōóäàëäàæ àøèã îëäîã øèíý áèçíåñ ýðōëýã÷äèéí òîî °ññ°í íü èeî áàéäàëä ō¿ðãýō ãîë øàëòãààí íü áîëñîí áàéíà.

Áàéãàëü îð÷íûã õàìãààëàõ áîëîí àí, àãíóóðûí òóõàé õóóëü òîãòîîìæèéí áèåëýëòýä õÿíàëò òàâèõ àæèë îðîí íóòàãò õàíãàëòã¿é õèéãäýæ áàéíà. Áàéãàëü õàìãààëëûí õîëáîãäîëòîé á¿õ õóóëèéã õýðýãæ¿¿ëýõ àæëûã ñóìûí 1-2 áàéãàëü õàìãààëàã÷, óëñûí áàéöààã÷ ã¿éöýòãýæ áàéãàà íü ¿ð ä¿íä õ¿ðýõã¿é áàéãàà þì. Áàéãàëü õàìãààëàã÷ íàðûã óíàà, áèå õàìãààëàõ õýðýãñýë áîëîí áóñàä àæèëëàõ ſ°ööë°°ð á¿ðýí õàíãààã¿é áàéãàà íü ÷ èéì áàéäàëä õ¿ðýõýá ſ°ë°°ëñ°í áàéíà.

Бүрэнгийн нуруунд çýðëýã àí àìüòäûí óñ, áýë \div ýýð гэрийн ìàëтай èõýýõýí äàâõöäàã íü òýäãýýðèéí àìüäðàõ îð \div íûã äîðîéòóóëæ í $^{\infty}$ ö áàéðøèëòàä íü ñ $^{\circ}$ ð $^{\circ}$ ã í $^{\circ}$ ë $^{\infty}$ ${}_{\circ}$ ç ${}_{\circ}$ ${}_{\circ}$ ëæ áàéíà.

Àí, àãíóóðûí çîðèóëàëòòàé áóó ñóìûã õóäàëäàí áîðëóóëàõ àæèë òóéëûí ýìõ æóðàìã¿é áîëñîí íü õóëãàéí àí÷äûã äààìæðóóëàí, ¿éë àæèëëàãààã íü èäýâõæ¿¿ëýõ í°õöëèéã á¿ðä¿¿ëæ áàéнà.

Áàéãàëü, àí àìüòäûã õàìãààëàõ, õóóëèéã ñóðòàë÷èëàõ ñóðòàë÷èëãààíû àæèë áàãà, àðä ò¿ìíèé àí àìüòäàà õàéðëàæ èðñýí óëàìæëàëò çàí çàíøèë ìàðòàãäàõàä õ¿ðýýä áàéíà.

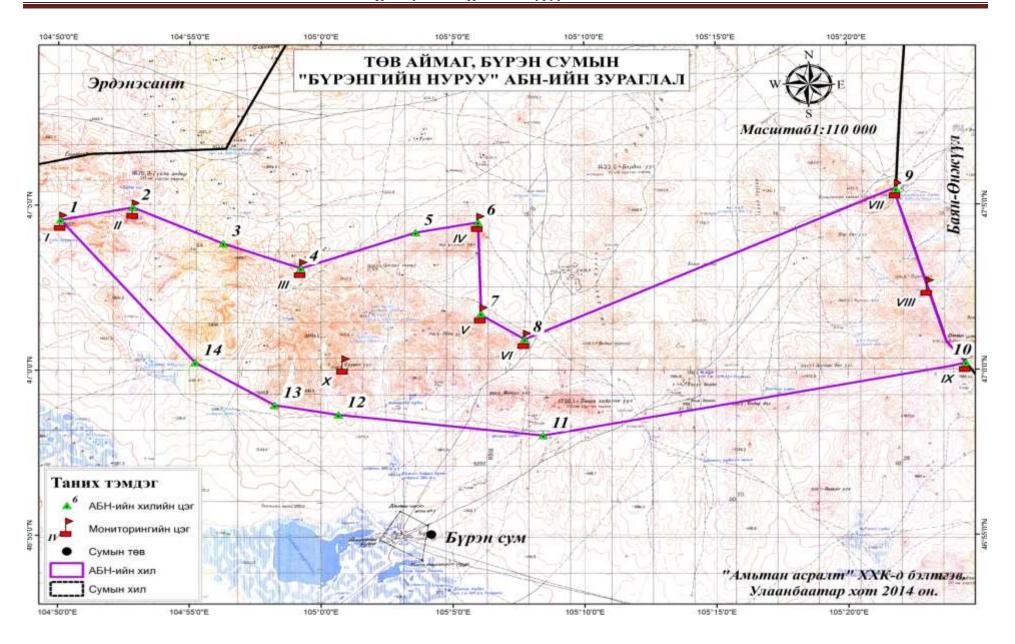
2.10 Àãíóóðûí í $^{\circ\circ}$ öèéí àøèãëàëòûí áàéäàë

Төв àéiàã 1960-ààä îíîîñ àí, àãíóóðûí ¿éëäâýðëýëèéã îëîí íèéòèéí áàéãóóëëàãà, àí÷äûí íèéãýìëýãèéí ãèø¿¿äèéí õ¿÷ýýð ýðõýëæ ýõýëñýí áàéíà. Àí÷äûí îëçâîðëîñîí àãíóóðûí ãàðàëòàé á¿òýýãäэõ¿¿íèéã õóäàëäàà áýëòãýëèéí áàéãóóëëàãà õóäàëäàí àâ÷ áîðëóóëäàã íýãäñýí çîõèîí áàéãóóëàëòòàé áàécaн. Àí÷äûí íèéãýìëýãèéí ãèø¿¿;ä àí àâä ãîë÷ëîí áàãà, òîì êàëèáðèéí áóóã àgeaëaaaa áaenaí a° a áoo, noiaa ooaaeaaa ayeoayeeí aíaeoaaan ooaaeaaí aaaaa aaea. Ýíy ¿åä монгол òàðâàãà, çóðàì, caapaл ÷îíî, шар ¿íýã, ìàíóóë мий, халздай äîðãî, °ìõèé õ¿ðýí, õÿðñ үнэг çýðýã ¿ñëýã àíãèéí àðüñ áýëòãýæ óëñàä òóøààæ áàéñàí áàéíà. 1979 îíä ò°ð çàñãààñ àãíóóðúí áàÿeãèéã õàìãààëàõ, çîõèñòîé àøèãëàõ òàëààð õýä õýäýí àðãà õýìæýý àâñíû íýã íü Çàâōàí àéìàãò îé, àãíóóðûí àæ àōóé áàéãóóëñàí ÿâäàë þì. Oóñ îé, àãíóóðûí àæ àōóé íü ãàäààäûí àí÷èí æóóë÷èíä ¿éë÷ëýõ îòîã íýýí àæèëëóóëæ àðãàëü óãàëç, ÿíãèð ÿìàà àãíóóëæ óëñûí ò°ñ°âò îëîí ìÿíãàí àì.äîëëàðûí îðëîãî îðóóëñàí áàéíà. I° í монгол òàðâàãà, бор òóóëàé, öàãààí çýýðèéí àãíóóðûí áðèãàä çîõèîí áàéãóóëæ àãíóóðûí ãàðàëòàé á¿òýýãäэõ¿¿í ¿éëäâýðëýæ àéìàã, ñóìûí ò°ñ°âò ¿ëýìæ ōýìæýýíèé îðëîãî òóøààäàã áàéâ. Çàō çýýëèéí øèíý ōàðèëöààíû øèëæèëòèéí ¿åä àí, àãíóóðúí ñàëáàðûí ò°âë°ðñ°í óäèðäëàãà çàäàð÷ ìýðrэæëèéí áàéãóóëëàãóóä õóâü÷ëàãäàæ ¿éë àæèëëàãàà íü çîãñîíãè áàéäàëä îðæ Ìîíãîëûí àí÷äûí íèéãýìëýãèéí àéìàã, ñóìäûí ñàëáàð ç°âë°ë òàòàí áóóãäñàí íü ñóì, îðîí íóòàãò àí àãíóóðûí àæëûã îëîí íèéòèéí õ; ÷ îðîëöîîòîé хяналттай õèéõ áîëîìæèéã õààñàí þì.

Ýäãýyð áàéäeààñ øàeòãààeàí ýçýí, õàðeóöàã÷ã¿é àí àìuòäûã õóeãàéí àí÷èä õóóeu áóñààð àãíàæ, àðeã ãàìã¿é àøèãeàí àãíóóðûí àëòàí ñàíä ſ°õ°æ áoπøã¿é õîõèðîë ó÷ðóóeæ áàéãààã ñ¿¿ëèéí æèë¿¿äèéí õÿíàeò øàëãàëòûí áàéãóóëëàãóóäûí èeð¿¿ëñýí ç°ð÷ëèéí ìýäýý õàðóóeæ áàéíà. ¬ñeýã àíãèéí ¿íýò áàÿëàã монгол òàðâàãàíû àðüñíû ¿íý õýò °íä°ðñí°°ñ õÿíàeò øàeãàëòã¿é, çîõèîí áàéãóóëàëòã¿é, ýìō çàìáàðààã¿é, øóíàë, áîäëîãî, óõàìñàðã¿é àãíàeò íü монгол òàðâàãà äàõèí ſ°õ°í ñýðãýæ °ñ°õ°ä õ¿íä áàéäàëä îðóóëæýý.

3-р бүлэг. АН АМЬТНЫ ТӨЛӨВ БАЙДАЛ, ҮНЭЛГЭЭ

3.1 "Бүрэнгийн нуруу" агнуурын бүс нутгийн хэмжээ, хилийн заагийг тодорхойлсон координат, газрын зураг, мониторингийн цэгүүд

Төв аймгийн Бүрэн сумын "Бүрэнгийн нуруу" АБН-ын хилийн цэс

Нийт талбайн хэмжээ: 323.35 км²

Цэгийн	Foons vir von	Өндрийн	йн Солбицол (Degree minute secs)		Солбицол (Decimal degree)		
дугаар	Газрын нэр	тоот	X	Y	X	Y	
1	Баянцогт	1437	104° 50' 5.703"	47° 4' 33.200"	104.834918	47.075889	
2	Баянгүн	1562	104° 52' 50.430"	47° 4' 56.044"	104.880675	47.082234	
3	Хойд Арцат	1536	104° 56' 17.305"	47° 3' 50.396"	104.938140	47.063999	
4	Хөтөл Ус	1517	104° 59' 14.018"	47° 3' 5.491"	104.987227	47.051525	
5	Бэрхийн Ар	1426	105° 3' 35.314"	47° 4' 10.194"	105.059809	47.069498	
6	Бэрхийн Үзүүр	1378	105° 5' 58.014"	47° 4' 29.004"	105.099448	47.074723	
7	Хар чулуут	1438	105° 6' 4.499"	47° 1' 43.100"	105.101250	47.028639	
8	Зам	1285	105° 7' 43.647"	47° 0' 56.549"	105.128791	47.015708	
9	Бичигтийн худаг	1296,5	105° 21' 51.278"	47° 5' 28.269"	105.364244	47.091186	
10	Бүрэн, Баян-Өнжүүл сумын хилийн зааг	1320	105° 24' 29.301"	47° 0' 12.304"	105.408139	47.003418	
11	Жижиг сайр	1293	105° 8' 25.799"	46° 58' 1.778"	105.140500	46.967161	
12	Бүрэнгийн Амны Адаг	1390	105° 0' 39.900"	46° 58' 39.300"	105.011083	46.977583	
13	Сантын Амны Адаг	1393	104° 58' 14.400"	46° 58' 57.000"	104.970667	46.982500	

14	Сэнжит	1347	104° 55' 13.000"	47° 0' 14.100"	104.920278	47.003917

Мониторингийн цэг

Цэгийн	Газрын нэр	Солбицол (Degre	e, minute, secs)	Солбицол (Decimal degree)		
дугаар	т азрын нэр	X	Y	X	Y	
I	Баянцогт	104° 50' 6.051"	47° 4' 30.853"	104.835014	47.075237	
II	Баянгүн	104° 52' 51.671"	47° 4' 53.150"	104.881020	47.081431	
III	Хөтөл ус	104° 59' 14.018"	47° 3' 5.491"	104.987227	47.051525	
IV	Бэрхийн Үзүүр	105° 5' 58.014"	47° 4' 29.004"	105.099448	47.074723	
V	Хар чулуут	105° 6' 4.499"	47° 1' 43.100"	105.101250	47.028639	
VI	Зам	105° 7' 43.647"	47° 0' 56.549"	105.128791	47.015708	
VII	Бичигтийн худаг	105° 21' 51.278"	47° 5' 28.269"	105.364244	47.091186	
VIII	Оцон уулын урд ам	105° 23' 2.326"	47° 2' 31.341"	105.383979	47.042039	
IX	Бүрэн, Баян-Өнжүүл сумын хилийн зааг	105° 24' 29.301"	47° 0' 12.304"	105.408139	47.003418	
X	Буурал уул	105° 0' 50.350"	47° 0' 10.148"	105.013986	47.002819	

3.1 Аргаль хонины òàðõàö, í^{oo}ö, íÿãòøèë, ñ¿ðãèéí á¿òýö

Òóñ AБН-ийн àluòäûí òàðõàöûã ñól îðíí íóòãèéí áàéãàëu îð÷íû áàéöààã÷, áàéãàëu õàìãààëàã÷ õîëáîãäîõ õ¿l¿¿ñòýé áîëîí íóòãèéí àí÷èä èðãýäýýñ lýäýýëýë àâ÷ 100,000 làñøòàáòàé áàéð ç¿éí çóðàã äýýð òýläýãëýñýí áà °lí°õ ñóäëàà÷äûí lýäýý làòåðèàëûã ¿íäýñëýí äàðààõ àluòäûí òàðõàöûã ãàðãàâ. Òàðõñàí òàëáàéí õýlæýýã ARGGIS 10.1 (ãàçàð ç¿éí lýäýýëëèéí ñèñòål)-èéí ïðîãðàìl àøèãëàí òîäîðõíéëñíí.

<u>Аргаль хонь</u>

"Бүрэнгийн нуруу" АБН-ийн аргаль хонины популяцийн онцлог нь тухайн агнуурын бүс нутгийн ихэнх хэсгийг хамран байршидаг.

Статус, IUCN-ийн шалгуураар Олон улсын үнэлгээ нь "Эмзэг, A2cde", "Говийн аргаль нь устаж болзошгүй, Алтайн аргаль нь эмзэг, A2cde, C1" бүс нутгийн үнэлгээ нь" Устаж болзошгүй, A2acde, A3cde" гэж үнэлэгдсэн, "Засгийн газрын тогтоолоор (2001, №264) "ховор" амьтны жагсаалтад бүртгэгдсэн, Монгол улсын Улаан номонд тэмдэглэгдсэн, тархац нутгийн 14 орчим хувь нь УТХГ-т орсон.

Эрсдлийн хэлбэр: Бие гүйцсэн аргаль хонийг махны зорилгоор ашигладаг уламжлалтай. Угалзын эврийг авах зорилгоор гадаадын анчид агнадаг ч сүүлийн үед дотоодын зарим байгууллагууд (ресторан, кафе, жуулчны баазууд) ханын үзмэр болгох сонирхол бий.

"Бүрэнгийн нуруу" АБН-т аргаль хонины тоо толгой харьцангуй тогтвортой байршин байна. Энэ АБН-ийн аргаль хонины хөдөлгөөн нь Бүрэнгийн нуруу, Өнжүүлийн уулс, Ханангын хяр, Өндөр сант гэсэн газар нутгуудыг хамран шилжилт хөдөлгөөн хийж байдаг онцлогтой. Хурганд дайсагнагч зүйлийн тоо харьцангуй олон. Саарал чоно, мануул мий, шар үнэг, хярс үнэг, нөмрөг тас, бүргэд зэрэг махчдаас гадна гэрийн нохой нэлээд халддаг. Иймээс бие гүйцэтлээ эрсдэх магадлал өндөр.

Хамгаалалтад баримтлах зарчим:

- ✓ Нэн тэргүүнд амьдрах орчныг хамгаалах шаардлагатай.
- ✓ Хууль бус агнуур гарч болзошгүй тул аргалийн байршил нутагт хүн, малын хөдөлгөөнийг хянах хэрэгтэй.
- ✓ Өвөл, хаварт нохойд бариулах эрсдэлтэй тул нохойгоо уяж байхыг малчдад анхааруулах.
- ✓ Судлаачид, байгаль хамгаалагчид болон нөхөрлөлийн гишүүд тогтмол мониторинг хийж нөхцөл байдлын үнэлгээ хийж мэдээллийн санд оруулж байх.

- ✓ Тэгэхдээ аль болох үргээх, зураг авахаар дөхөх, олон газар мараа тавих, өвс өгөх зэргээс татгалзах шаардлагатай. Энэ нь эрсдлийг бий болгодог.
- √ 4, 5-р саруудад төллөлтийн, 6-8-р саруудад хөхүүл байх үед хяналт тавьж хэвийн бус эрсдлээс хамгаалж байх шаардлагатай.
- ✓ Мөн 10-р сард ороо хөөцөөний үед нь хууль бус ангаас сэргийлж байх нь зүйтэй. Учир нь биеэ хамгаалах анхаарал сулардаг, илүү хөдөлгөөнтэй байдаг.

Аргаль хонь (OVIS AMMON L 1758)

Ìàíàé îðíû àðãàëu õîíu áóñàä îðîíä òàðõñàí ñàëáàð ς ¿éëýýñýý ìîðôîôèçèîëîãèéí áîëîí áóñàä $;\varsigma$ ¿¿ëýëòýýðýý îíöëîã áàéäàã ó÷èð äýëõèéí ö°ì \tilde{n} ¿ðýãò (Beninde 1954) òîîöîãääîã áîëñîí áàéíà.

Аргаль хонины биеийн урт 140-150 см, сэрвээний өндөр 120-125 см. Угалз, хомь хоёулаа эвэртэй. Угалзын эвэр мушгирсан хэлбэртэй, урт нь 58- 150 см, хааяа 170 см хүрнэ. Түүний эврийн угийн бүдүүн 40-45 см. Хомийн эвэр жижиг, 25-35 см урт, мушгиа багатай. Угалз 40-200 кг, хомь 27-66 кг жинтэй. Ороо хөөцөлдөөнд 10 дугаар сард орно. Хээл тээх хугацаа 150 хоног. Жилд нэг удаа төллөх ба ихэвчлэн нэг хурга, хааяа ихэрлэнэ. Аргаль хонь сүргийн маш нарийн зохион байгуулалттай амьтан бөгөөд жилийн ихэнхи улиралд нэг хүйсийн олон бодгаль хамтаар амьдардаг. Байгалийн нөхцөлд 10-18 жил насална.

"Бүрэнгийн нуруу" орчмын а̀ðãàёü õîі́ины òàðõàö іо́оãèéã õ¿ñіýãò 1-д ¿ç¿¿ёýâ.

Àðãàëü õîíèíû òàðõàëò

Õ¿ñíýãò ¹ 1.

Газрын нэр	Íèéò òàëáàé êì ²
Бэрх, Ланз, Зүрхийн ам, Дулааны булаг, Баян гүн, Баянцогт, Буурал уул, Цагаан дөл, Хар дэл, Оцон,Бичигтийн ханан, Өвөр	323.35 км ²
улаан хад	323.33 KM

Бүрэнгийн нурууны аргаль хонины тархац нь Бэрх, Ланз, Зүрхийн ам, Дулааны булаг, Баянгүн, Баянцогт, Буурал уул, Цагаан дөл, Хар дэл, Оцон, Бичигтийн ханан, Өвөр улаан хад байна.

Бүрэнгийн нуруунд адбааёй оїій оўаўаёў бүртгэл

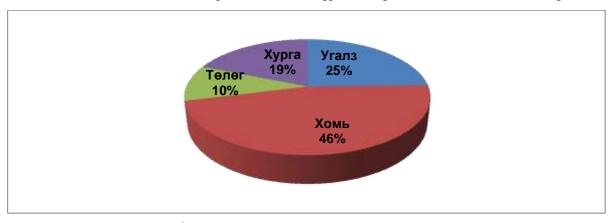
Õ¿ñíýãò № 2

iàé		Óãàëçûí òîî, ýâðèéí èí÷ Àðãàëü õîíü									
òàëá	1 ²	4	3	2	1				<i>(</i> 4		Дүн
Ñiðèëûí òàëááé	KM	/45-48/	/40-45/	/35-40/	/30-35/	Бүгд	Õîмü	Òºëºã	Xóðãà	Бүгд	Д
	250	5	4	4	4	17	32	7	13	52	69

Сорилын 250 км² талбайд нийт 69 толгойгоос Угалз 17, Хомь 32, Төлөг 7, Хурга 13 тэмдэглэгдсэн байлаа. Диаграмм № 1-д үзүүлэв.

Аргаль хонины сүргийн бүтэц

Диаграмм № 1

Àðãàëü õîièiы ñ¿ðýãëýëèéi áàéäàë

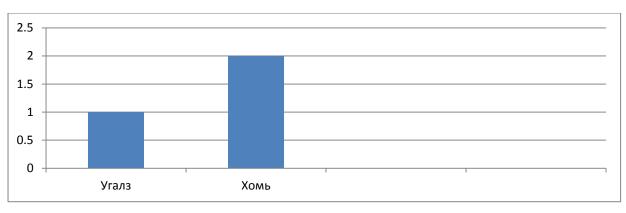
Íèéò 17 ñ¿ðýã òîōèîëäñîíîîñ óãàëçûí 5 ñ¿ðýã 17 áîäãàëèàð, õîìèéí 12 ñ¿ðýã 52 áîäãàëèàð ñ¿ðýãëýсэн байна.

Õ¿ñíýò ¹ 3

Сүрэглэлийн	Ñ¿ðýã	Бîäãàёь	Ñ¿ðýã %	Áîäãàёь %	
тоо	Поуа	Біааась	Ngoya 76	Alaadeb /0	
1-5	11	20	64.7	28.9	
6-10	5	36	29.4	52.1	
11-15	1	13	5.8	18.8	
16-20	-	-	-	-	
Дүн	17	69	100	100	

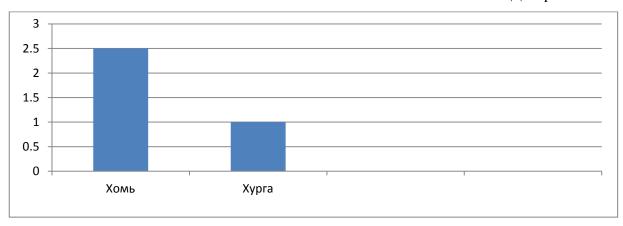
Óãàeç:õîìь òîîíû õàðuöàà 1:2 ¿ðæeèéí íàñíû õîìuä õàðьöóóeâàe 1 óãàeçàía 2 õîìu íîîãaîæ áóé íu í°õ°í ¿ðæèõ áèîeîãèéí ÷àäàâõè õýâèéí õàðàãäàæ áайна.

Диаграмм № 2

Хомь:хурганы харьцаа 2.5:1 байна. Хомь хурганы харьцаа нь тухайн жилийн төлжилтийн байдлыг харуулсан үзүүлэлт байдаг.

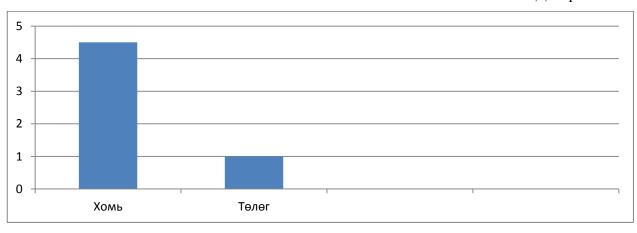
Диаграмм № 3

Популяцийн нөхөн үржлийн чадавхийг 100 эхэд ноогдох тухайн жилийн төл амьтны тооны харьцаагаар биш эх, 1 настай бодгалийн буюу бие даах чадвартай, хамгийн бага насны бодгалийн харьцаагаар тогтоох нь зүйтэй байдаг. Энэ аргаар тооцвол аргаль хонины нөхөн үржлийн чадавхи 21.9% байна.

Хомь: төлөгний харьцаа 4,5:1 байна.

Диаграмм № 4

Баруун нурууны àðãàëь õîíèíû íèéò í°°öèéí ¿íýëãýý

Õ¿ñíýãò 14

Ñîðèëûí òàëáàé êì ²	Íèéò òàðõàö êì²	Tîîëñîí áîäãàëü	Àðãàëü õîíèíû í ⁰⁰ ö	Íÿãòøèë êì²
250	323.35	69	89±6	0.3

Нийт тархац 323 км 2 і́оо̀а̀ãо̀ 69 бодгаль тэмдэглэгдэж биологийн нөөц 89 \pm 6, /íÿãòøèë 1 $\hat{\rm e}$ i 2 -ä 0.3/ áàéíà.

Óãàëçûн ñ¿ðýãëýëèéí áàéäàë. Ñóäàëãààíû àæèãëàëòàíä íèéò 17 óãàëç òýìäýãëýãäýæ ¿¿íýýñ 5 óãàëç 8-аас дээш 4-ð àíãèëaëä, /òîõîìò, øààçãàé àëàã/, 4 óãàëç èäýð 6-8 íàñòàé /øàð áóþó öàãààí øèëò/, 3-ð àíãèëàëä, 4 óãàëç 4.5-5.5 íàñòàé /ÿãààí óãàëç 2-ð àíãèëàëä, 4 óãàëç 2.5-3.5 íàñòàé /õ°õ óãàëç/ 1-ð àíãèëàëä îðæ áàéíà. Àíãèëàë òóñ á¿ðèéã àãíóóðûí /ñàí/ í°öèéí ¿íýëãýýíä õàìààðóóëæ àãíóóðûн ōÿíàëòûí òîîã /àãíàëòûí êâîò/ òîãòîîō, óãàëçûí ãîë áàéðøèë íóòãèéã àãíóóðûí á¿ñ íóòàã áîëãîæ õàìãààëàëòàíд àâ÷ í°õ°í ¿ðæëèéã õàíãàō øààðäëàãàòàé áîëñîí áàéíà.

Óãà eçûí ñ¿ ðýã ey eè en áà éa à e

Õ¿ñíýãò 1 5

	Ñ¿ðýã	Бîäüãàё	Ñ¿ðýã %	Áîäüãàë %
1-5	4	11	80	64.7
6-10	1	6	20	35.2
Дүн	5	17	100	100

Óãàëçûí ñ¿ðýã 1-5 ñ¿ðýãлэсэн 11 бодгаль, 6-10 сүрэглэсэн сүрэг 1 бодгаль áàйíà.

Агнуурын нөөц: "Бүрэнгийн нуруу" АБН-ийн аргаль хонины нөөц, нөхөн үржлийн чадавхи 21,9 %, биологийн нөөц 89±6, **агнуурын нөөц 17±3**, угалзын ангилал зэргийг харгалзан үнэлгээ хийж жилд 1-2 тоо толгойг агнах боломжтой гэж тодорхойлов.

Àãíyóðûí îëçâîðûí ōýìæýýã òîãòîîõäîî òóñãàé ç°âø[∞]ðë[∞]ð àãíóóð ýðōýëäýã ìýðr∋æëèéí àãíóóðûí êîìïàíиóäûí ãàäààäûí àí÷äàä àãíóóëäàã îëçâîðûí /òðîôåéí/ ōýìæýýñ, òóõàéí ãàçðààñ îëäñîí ō°ñðèéí çýì ýâðèéí ōýìæýýñèéã àâ÷ àøèãëàâ.

Òóõàéí íóòàãò òîãòîĩãäîæ áóé àãíóóðûí á¿ñ íóòãèéí õýìæýýã óóëûí õàyëàãà òàëáàéí õýìæýýãýyð òîãòîĩãĩîã¿é ç°âõ°í àìuòäûí òàðõàö íóòãèéí í°õö°ë áàéäëààð ãàðãàâ. Åð íu çýðëýã àí àìuòàä õ¿íèé ¿éë àæèëeàãaà, ìàëûí õýò °ñ°eò, áɔë÷ýyð, óóë óóðõàé, ãåîëîãè õàéãóóëààñ áîëæ

íóòàãã¿é áîπæ áàéãàà òóë çàéeøã¿é á¿ñ íóòàã òîãòîîæ õàìãààeàeò, àøèãeàeò õèéõã¿é áîë óñτàõ àþóëä îéðõîí áàéãààã àíõààðàõ öàã áîëñîí áàéíà.

Óãàëçûí àãíóóðûí á¿ñ íóòàã, àãíóóðûí ñàí, ìåíåæìåíò.

Õ¿ñíýãò 16

Агнуурын бүс нутгийн	Агнуурын нийт нөөцийн	Олзворын стандарт хэмжээ	Олзворлох тоо оноор				
талбай	Т00	\inch\	2015	2016	2017	2018	2019
257	17±3	/45-48/	1	2	1	2	2

Нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын явцад нийт 17 угалз бүртгэгдсэнээс 45-48 инчтэй 5 угалз, 40-45 инчтэй 4 угалз, 35-40 инчтэй 4 угалз, 30-35 инчтэй 4 угалз байна гэж тогтоолоо. Үүнээс олзворын стандарт хэмжээнд хүрэх 5 угалзыг 1 толгойг 2015 онд олзворлуулахаар тооцов.

3.2 Õàëèóí áóãa(Cervus elaphus)-ûí òàðõàö, íººö, íÿãòøèë, ñ¿ðãèéí á¿òýö Òóñ сумын àìшòäûí òàðõàöûã ñóì îðií íóòãèéí áàéãàëü îð÷íû áàéöààã÷, áàéãàëü õàìãààëàã÷ õîëáîãäîõ õ¿ì¿ñòýé áîëîí íóòãèéí àí÷èä èðãýäýýñ ìýäýýëýë àâ÷ 500,000 ìàñøòàáòàé áàéð ç¿éí çóðàã äýýð òýìäýãëýñýí áà °ìí°õ ñóäëàà÷äûí ìýäýý ìàòåðèàëûã ¿íäýñëýí äàðààõ àìшòäûí òàðõàöûã õ¿ñíýãò òóñ á¿ðýýð ãàðãàâ. Òàðõñàí òàëáàéí õýìæýýã ARCGIS(ãàçàð ç¿éí ìýäýýëëèéí ñèñòåì)-èéí ïðîãðàìì àøèãëáí òîäîðõîéëñîí.

Халиун бугын оадоаёо

Õ¿ñíýãò ¹ 7

Газрын нэр	Íèéò òàëáàé êì²
Бэрх, Ланз, Зүрхийн ам, Буурал уул	323.35

"Бүрэнгийн нуруу" агнуурын бүс нутагт Бэрх, Ланз, Зүрхийн ам, Буурал уул зэрэг газруудад õàëèóí áóãà òàðõñàí áàéíà.

Òýìäýãëýãäñýí áóãûí ñ¿ðýã

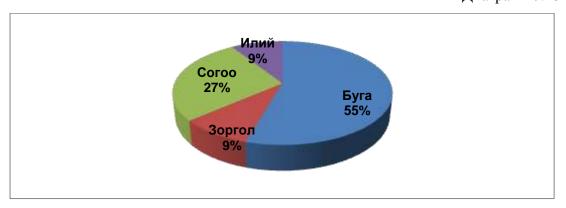
Õ¿ñíýãò 18

Áóãà	Зоргол	Ñîãîî	Èёèй	Á¿ãä
				· ·

12	2	6	2	22

Бугын сүргийн бүтэцийг харуулбал:

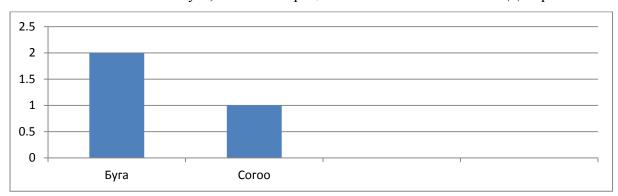
Диаграмм № 5

Сүргийн бүтэц буга:согоо:1настай:янзага гэсэн дарааллаар 6:3:1:1 байна. "Бүрэнгийн нуруу" АБН-ийн халиун бугын сүргийн бүтэц 100 эхэд оногдох илий нь тухайн популяцийн төлжилтийн хувийг илэрхийлдэг. Энд бид 6 согоо, 2 зоргол, 2 илий тэмдэглэсэн нь эх илийнии харьцаа 3:1, нөхөн төлжилт нь 33,3 %-тай байгааг илэрхийлж байна.

Буга, согооны харьцаа

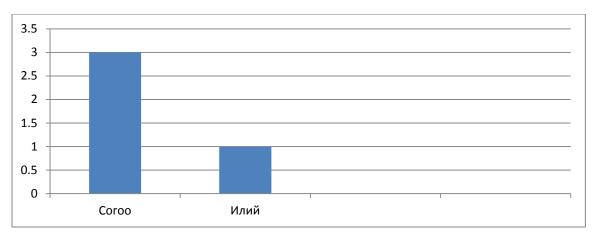
Диаграмм № 6

Áóãà:cîãîîíû õàðüöàà íü сүргийн бүтэцийн байдлыг харуулдаг үзүүлэлт юм. 2:1 áàéна. õýâèéí áàéià. Энэ харьцааг харахад согоо цөөн байгааг харуулж байна. Судалгааны явцад дүгнэлт хийгээд Бүрэнгийн нуруунд ороо хөөцөөний өмнө буга Өндөрширээт, Эрдэнэсант сумдын нутгаас ирж байршдаг байж болох талтай юм.

Согоо, илийний харьцаа

Диаграмм № 7

Согоо:илийний харьцаа 3:1 байна. 100 эхэд оногдох төл нь тухайн популяцийн төлжилтийн хувийг илэрхийлдэг. Иймд төлжилт нь 33,3 %-тай байгааг илэрхийлж байна.

Нөхөн үржил

Популяцийн нөхөн үржлийн чадавхийг 100 эхэд ноогдох тухайн жилийн төл амьтны тооны харьцаагаар биш эх, 1 настай бодгалийн буюу бие даах чадвартай, хамгийн бага насны бодгалийн харьцаагаар тогтоох нь зүйтэй байдаг. Бид зоргол буюу 1 настай бодгаль 2, согоо 6-г тэмдэглэсэн. Эндээс харахад халиун бугын популяцийн нөхөн үржлийн чадавхи 33,3 %-тай байна.

Халиун бугын нөөц, нягтшил

Õ¿ñíýãò 19

Буга	Соргол	Согоо	Илий	Á¿ãä	Íèéò êì²	Íèéò í°°ö	Íÿãò 1000 ãà
12	2	6	2	22	323.35	27±5	0.08

"Бүрэнгийн нуруу" АБН-ийн íèéò 323.35 км² íóòaãт 27±5 толгой бугын биологийн нөөцтэй байна. Энд бугын популяци сүүлийн жилүүдэд суурьшиж байгаа юм байна. Иймд хамгаалалтанд авч өсөж үржих боломжоор нь хангах шаардлагатай байна.

Монгол тарвага (Marmota sibirica)

Бахим биетэй, мөч ахар. Зулай хар бараан, шанаа, нүүрний хэсэг цайвар, хэвлий бор шарга зүстэй. Зоо нуруу бор хул, бараан сортой, сүүлний цацаг бор хүрэн. Биеийн урт 50-60 см, сүүлний урт 7-9 см, жин 6-8 кг хүрдэг. Бүлээр амьдарна. Нэг бүл дундажаар 3-7 бодгальтай, зарим өнөр бүл 13 хүртэл тооны бодгальтай байна. Бүл бүр өөрийн эзэмшил нутагтай. Өдрийн идэвхитэй. Ургамлын ургал хэсгээр хооллодог. Намар 10 дугаар сарын эхээр ичээнд орж, хавар 3 дугаар сард ичээнээс гарах боловч өндөр уулархаг сэрүүн бүсэд арай хожуу 4 дүгээр сарын адагт ичээнээс гарах нь бий. Ороо нийллэг 3 дугаар сарын дунд үед ичээнээс гарсаны дараа 1-2 долоо хоног үргэлжилнэ. Тарч 30-35 хоног хээлээ тээж, дундажаар 5-7 мөндөл төрүүлдэг. Мөндөл 35 хоноод бор хоолонд ордог. 2-3 насандаа үржилд ордог. Байгалийн нөхцөлд 9-10 жил орчим наслана. Монгол тарвага талархаг болон нам гүвээрхэг хээр, уулын хээр, ойт хээр, өндөр уулын хажуу бэл, таг, уулсын жалга судаг дагаж үстэн, элдэв өвст хээрт амьдарна.

Тарвага хатуу, дагжуу хөрстэй газарт нутагладаг нүхний амьдралтай мэрэгч амьтан. Амьдралынхаа 87.5 хувийг нүхэнд, жилийн бараг тал хувийг ичээнд унтаж өнгөрөөдөг. Байгаль цаг уурын өөрчлөлт, хууль бус агналт эрчимжсэний нөлөөгөөр монгол тарвага өөрийн дэлгэц нутагтаа улам бүр ховордон зарим нутагт бүрэн устахад хүрлээ. Энэ байдал Төв аймгийн Бүрэн сумын "Бүрэнгийн нуруу" АБН-т илүү ажиглагдаж байна.

Энэ устахад бэлэн цөөн хэдэн тарвагыг үнэлгээний томъёлолд оруулах боломжгүй юм. Харин АБН-ийн менежмент төлөвлөгөөнд 2015 оноос сэргээн нутагшуулах шаардагатай болсныг хэрэгжүүлэхээр тусгасан болно.

4-Р БҮЛЭГ. АГНУУРЫН НӨӨЦИЙН БОЛОМЖИТ ХЭМЖЭЭГ ТОДОРХОЙЛСОН ДҮН

Õ¿ñíýãò 1 10

Nº	Нөөц бүхий ан	Àãíóóðûí í [∞] ö	Îëçâîðûí òîî	Xýìæý ý, /èí÷/	Îëçâîðëîõ òîî, îíîîð				
					2015	2016	2017	2018	2019
1	Угалз	17±3	9	/45- 48/	1	2	2	2	2

Àãíóóðûí á¿ñ íóòàãò àãíóóðûí ¿éëäâýðëýëèéí ¿ð àøãèéã òîîöîõûí òóëä øààðäàãäàõ õ°ð°íã° îðóóëàëò, ¿éëäâýðëýëèéí °ðò°ã, íèéò çàðäëûã òîîöîõ õýðýãòýé áàéäàã.

5-Р БҮЛЭГ. АГНУУРЫН ХӨХТӨН АМЬТАДЫН ТАРХАЦ, ТОО ТОЛГОЙ, НӨӨЦӨД НӨЛӨӨЛЖ БУЙ ХҮЧИН ЗҮЙЛ

5.1 Байгалийн хүчин зүйлийн нөлөөлөл

Популяцийн тоо толгой ихсэх, багасах, эсвэл байгаль цаг уурын зохисгүй нөлөөлөл, идэш тэжээл, ус хомсдох, бусад амьтан, ялангуяа гэрийн малтай ус бэлчээрээр давхцах зэргээс шалтгаалан аливаа зэрлэг амьтанд янз бүрийн өвчин у̂іау́а дэлгэрдэг. Гэвч тус агнуурын бүс нутагт тархан байршиж буй аргаль хонины тоо толгойд сөргөөр нөлөөлсөн өвчин эмгэг бүртгэгдээгүй боловч агнуурын голлох хөхтөн амьтдын өвчин эмгэг, тэдгээрийн популяцид үзүүлж байгаа нөлөөллийг бодитойгоор тогтоох шаардлагатай юм.

Тус бүс нутагт шүлхий өвчин гарах магадлалтай тул туруутан амьтдаар дамжин тархах. түгэн дэлгэрэх магадлал ихтэй билээ. Иймээс тэдгээр өвчиий голомт, тархах арга замыг олж о̀іа̀о̀іі́ зөвхөн агнуурын бүс нутаг төдийгүй нийт нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд халдварт өвчин тархах эрсдлийг бууруулах, тус бүс нутагт малаас хүнд болои зэрлэг амьтдад халдварлаж болох өвчин эмгэгийн судалгааг нарийвчлан хийж гүйцэтгэх, урьдчилан сэргийлэх арга замыг тодорхойлох зайлшгүй шаардлагатай.

Туруутан амьтдын популяцид хамгийн их i° лөө үзүүлдэг, хөнөөл ихтэй дайсан бол саарал чоно бөгөөд аргаль хонины нялх төлөөс нь бие гүйцсэнийг хүртэл нас хүйс ялгалгүй барьж иддэг байна. Тус агнүурын бүс нутгийн бартаат жалга, судаг, хунх нь саарал чоно тархан байрших экологийн нохцөл тохиромжтой орчин билээ. Аргаль хонь, янгир ямаа, тэдгээрийн нялх төлийг барьж иддэг мах идэштэнд саарал чоно $\{Canis\ lupus\}$, гэрийн нохой (С. familaris). цармын бүргэд $(Aquila\ sp)$ орно. Харин талын бүргэд $(Aqnila\ upax)$, шар шувуу $\{Bubo\ bubo\}$ дөнгөж төрсөн амьтдыг барих тохиолдол гардаг байна. Ан

агнуурын менежментийн төловлөгөөнд махчин болон гөрөөс амьтдын харьцаа, агнуурын а̂îёёîõ амьдын тоо толгой, байршил сөргөөр н°лөөж болохуйц мах идэшт амьтдын тоо толгой, тархац, байршлын судалгааг хийх хэрэгтэй.

Судалгаа хийсэн газарт айл малын няггшил өндөр хэдий боловч орон нутгийн айл өрхийн улирлаар нутаг сэлгэн нүүх зүй тогтолтой уялдан аргаль хонь, яигир ямааны байршил нутаг мөн өөрчлогддөг онцлогтой.

Бүс нутаг дахь малын тоо толгой сүүлийн жилүүдэд тоггвортой өсөн нэмэгдэж байгаа нь тухайн нутагт тархан байрших аргаль хонь, янгир ямаа зэрэг агнуурын голлох хөхтөн амьтдын тоо толгой, байршил, шилжилт хөдөлгөөнд тодорхой хэмжээгээр нөлөөлж байна гэж үзэх үндэслэлтэй.

А̀а̀е́а̀а̀ёü öàã óóðûí õ¿÷èí ç¿éë: Зэрлэг амьтдын тоо толгойн динамикт сөргөөр нөлөөлдөг үндсэн хүчин зүйлүүдийн нэг нь цаг уурын зохисгүй үзэгдэл болно. Ган, зудад нэрвэгдэж олноор үхэж хорогддог болохыг олон эрдэмтэд нотолжээ. Сүүлийн жилүүдэд болж буй байгаль цаг уурын зохисгүй үзэгдлийн улмаас зэрлэг амьтад бэлчээргүйдэн, тогтвортой байршил нутаг алдагдан хээл алдах, нялх залуу бодгалууд олноороо үхэж хорогдож байгаа боловч тодорхой судалгаа байхгүй, хичнээн амьтан үхэж ¿ðýãäñýíèéã нэгтгэн дүгнэсэн тоо баримт байхгүй байна.

Иймээс бүс нутгийн ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулахдаа байгаль цаг уурын болзошгүй аюул, тэдгээрийг эрсдэл багатай туулан гарах, зуд турхан, ган гачиг тохиолдоход ан амьтдыг хамгаалах, байршил нутгийг тогтворжуулахад чиглэгдсэн биотехникийн иж бүрэн арга хэмжээг орон нутгийн иргэдийн бүлэг, іөхөрлөлд тулгуурлан хэрэгжүүлэх талаарх санал зөвлөмжийг тусган оруулбал зохино.

Àí àãíóóð: Сүүлийн жилүүдэд тус бүс нутагг аргаль хонь төдийгүй бусад зүйлүүдийн хувьд тогтвортой байршил нутаг нь алдагдан, тоо толгой цөөч байгаа нь уул уурхай, газар ашиглалт их байгаатай шууд холбоотой хэмээн орон іутгийн иргэдийн ихэіх нь санал нэгтэйгээр хүлээн зөвшөөрч байв. Хэдийгээр аргаль хонь, янгир ямаа зэрэг амьтдын хууль бус ан гардагүй ч гэсэн цагаан зээр, хар сүүлтий зэргийг агнах тохиолдол гардаг б°гоод хууль бус ан нь бусад зүйлүүдийг байршил нутгаа солих, үргэж дайжих зэрэгг ихээр нөлөөлдөг талаар нутгийн иргэд ярьж байсан. Иймээс тус бүс нутагт гардаг хууль бус ан агнуурыг таслан зогсоох асуудлыг цаашид зайлшгүй анхаарах хэрэгтэй.

Ä¿ãíýëò

- 1. Төв аймгийн Бүрэн сумын "Бүрэнгийн нуруу" àãíóóðûí àìüòäûí òàðõàö á¿õèé íóòãèéí 80 % îð÷èìä õèéãäñýí àãíóóð çîõèîí áàéãóóëàëòûí ñóäàëãààãààð á¿ðòãýë, õýpэãëýãäýõ¿¿íèéã ¿íäýñëýí àãíóóðûí àìüòíû òàðõàö, áàéðøèë, í⁰ö, ñ¿ðãèéí á¿òýö, íàñíû õàðüöàà, ¿ðæèë ⁰ñºëòèéí áàéäëûã судлаж àãíóóðûí á¿ñ íóòàã òîãòîîãäëîî.
- 2. "Бүрэнгийн нуруу" АБН-ийн нѐє́о 323 км 2 і́о́о̀аа̀о 69 бодгаль тэмдэглэгдэж биологийн нөөц 89 ± 6 , /íÿãóøèë 1êì 2 -ä 0.3/ áàє́іа.
- 3. **Агнуурын нөөц:** "Бүрэнгийн нуруу" АБН-ийн аргаль хонины нөөц, нөхөн үржлийн чадавхи 21,9 %, биологийн нөөц 89±6, **агнуурын нөөц 17±3**, угалзын ангилал зэргийг харгалзан үнэлгээ хийж жилд 1-2 тоо толгойг агнах боломжтой гэж тодорхойлов.
- 4. Àðãàëü õîíины ñ¿ðãèéí á¿òýö, íàñ õ¿éñèéã íàðèéâ÷ëàí òîãòîîñíîìð 2015 онд 1 óãàëç, 2016 онд 2 óãàëç, 2017 онд 2 óãàëç, 2018 онд 2, 2019 онд 2 óãàëçыг àãíàëòûí õÿíàëòûí òîîíä àøèãëàæ áîëîõ ¿ç¿¿ëýëòuéã òîãòîîâ.
- 5. "Бүрэнгийн нуруу" АБН-ийн íèéò 323.35 км 2 íóòaãт 27 \pm 5 толгой бугын биологийн нөөцтэй байна.
- 6. Монгол тарвага нөөц тооцох боломжгүй. Бараг устахад хүрсэн байна.
- 7. "Бүрэнгийн нуруу" АБН-ийн àãióóðûi àìüòäûã àøèãëàõ õàiãààëàõ ìåiåæìåió ò°ë°âë°ã°, (ç°âë°ìæ), àãióóðûi ñàiã ãýðýýãýýð ýçýìø;;;ëýõ æóðàì, ò°ñ°ë çýðãèéã áîëîâñðóóëæ õàâñðaëòààð ãàðãàâ.

Ñàíàë

- 1. Байгаль орчны төрийн болон төрийн бус байгууллагууд нутгийн иргэдэд түшиглэсэн байгаль хамгаалал, аргаль хонь, халиун буга, монгол тарвага зэрэг амьтадыг хамгаалах нөхөрлөлүүдийн үйл ажиллагааг дэмжиж мэргэжлийн болон санхүүгийн тусламж үзүүлж байх нь туйлийн чухал байна.
- 2. Äãíóóðûí àìüòäûí ö°ì ýçýìøèë íóòàãò бэлчээрийн менежмент хийх ìàëчдын нөхөрлөл байгуулж хамгаалалт, ашиглалтыг сайжруулах.
- 3. Зэрлэг амьтадыг бус амьдарч буй газар нутгийг хамт хамгаалах нь ач холбогдолтой болохыг иргэдэд сурталчлах
- 4. Ховор амьтдын байршил нутгийг харгалзан улирал бүрийн онцлогт тохирсон хамгаалалтын арга хэмжээ авах.
- 5. Агнуурын бүс нутагт биотехникийн арга хэмжээг ялангуяа ган зудын үед эрчимтэй хэрэгжүүлэх, хөрөнгө санхүүгийн нөөцтэй байх.

- 6. Цаг агаарын өөрчлөлт, ашигт малтмалын ашиглалт, малын тоо толгойн өсөлт зэрэг нь аргаль хонь, халиун бугын болон бусад зэрлэг амьтадын тархац нутаг эрчимтэй явагдаж байгаа өнөө үед экосистемийн түлхүүр зүйлүүдийн популяцийг хамгаалах хөтөлбөр, төсөл, менежмент төлөвлөгөөг хийлгүүлэх.
- 7. Сумын байгаль орчны байцаагч, байгаль хамгаалагчдыг ìýðгэæëèéí õ¿ì¿¿ñýýð õàíãàæ, àæëûí õàðèóöëàãûã äýýøë¿¿ëýõ, нөхөрлөлийн гишүүдийг сургалтанд хамруулах øààðäëàãàòàé áàéíà.
- 8. Монгол тарвага сэргээн нутагшуулах.

6-Р ЗҮЙЛ. А̀ГНУУРЫН НӨӨЦ БАЯЛАГИЙГ ХАМГААЛАХ, ӨСГӨН ҮРЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ (ç°âë°ìæ) Àãíóóð çîōèîí áàéãóóëàëòûí àæëûí ¿íäñýí ōýñýã áîë àí, àìuòäûã ōàìãààëàō, °ñã°í ¿ðæ¿¿ëýō àðãà ōýìæýýã ò°ë°âë°í ōýðýãæ¿¿ëýō ÿâäàë þì. a°ð°°ð ōýëáýë àãíóóðûí àí àìuòäûã áàéíãûí ōàìãààëàëòàíä àâ÷ òýæýýō òîðäîō çàìààð òîî òîëãîéã íýìýãä¿¿ëæ, í°ō°í ¿ðæ¿¿ëñýí ōýìæýýíäýý àãíàëòûã çîōèîí áàéãóóëíà ãýñýí ¿ã þì. Óëñûí Èō Ōóðëààð áàòëàãäñàí "Ò°ð°°ñ ýêîëîãèéí òàëààð áàðèìòëàō áîäëîãî"-ä /àøèãëàã÷ íü ōàìãààëàã÷ áàéíà/ ãýæ çààñàí á°ã°°ä ¿¿íèéã ōýðýãæ¿¿ëýōýä áèîòåõíèêèéí àðãà ōýìæýý ÷óōàë ¿¿ðýã ã¿éöýòãýíý. Áèìòåõíèêèéí àðãà ōýìæýýíä äàðààō ¿éë àæèëëàãààíóóä îðíî. ¬¿íä:

- Çýðëýã àí àìüòàíä °âñ òýæýýë òàâüæ °ã°õ òýæýýõ
- Õîðãîäîõ, íóóräàõ, á¿ãýõ í°õöeèéã áèé áîëãîõ, ñàéæðóóëàõ
- Óýæээëèéí óðãàìàë òàðèõ, ìîä áóò ñóóëãàõ, ìàðààæóóëàõ
- Áóëàã øàíä çàäãàéëàõ, óñíû õàíãàìæèéã ñàéæðóóëàõ
- Ñ¿ðãèéí á¿òöèéã çîõèöóóëàõ, ñìíãîí áóbó çààçëàõ àãíàëò õèéõ
- Àí, àìüòäûã øèíýýð áóþó ñýðãýýí íóòàãøóóëàõ
- Áàéãàëèéí ãàìøèãò íýðâýãäñýí àí àìüòäûã àâðàõ
- 툛֏í àìüòàäòàé òýìöýõ, òýäíèé òîîã ö[∞]ð¿¿ëýõ çýðýã áîëíî.

Àí àìuòaûã òýæýýõ àðãà ōýìæýýã áàéãàëèéí òýæýýë ōàíãàëòã¿é áîëæ öàñ их орсон °âëèéí óëèðàëä àâàō øààðäëàãàòàé áàéäàã. Õàðèí ōàøààëñàí ōýëáýðýýð àí àìuòaûã °ñã°í ¿ðæ¿¿ëæ áóé òîōèîëäîëä áàéíãà òýæýýõ øààðäëàãàòàé. Àí àìuòaûí òýæýýõ àðãà ōýìæýýã ò°ë°âë°ōä°° áýë÷ýýðèéí, áàéãàëèéí òýæýýëèéí í°°öèéã ñàéòàð ñóäëàí òîãòîîaîã.

Ì'ſ àſ àìuòaûſ òîî òîeãſe, áàeðøèeòààñ ōàìààðaſ òýæýýeèeſ ò°ð°e ōýìæýýã òîaîðōſéeſſ. Àðãàeü óãàeç ÿſãèðûã °âeèeſ óeèðàeä ōàañaſ °ân, äàðøààð áóþó áóñàä ō¿÷èò òýæýýeỳyð òýæýyſý. Bíãèðûã öàñ 20mì îðnîſ ¿åä, àðãàeü óãàeçûã 30 mì îðnîſ ¿åä òýæýyō øààðäeàãàòàe áſeäſã. Òýæýýeèeã ōÿìä ò°n°ð, áàeãàeèeſ ìàòåðèàeûã àøèãeàſ ōèenýſ òónãàe ñàðàe, íſãſoſſa ōèeæ °ãſ°. Ýäáyýð òýæýyō áàeãóóeàìæèeſ áàeðøèe, òſĩã ſàðèeſ àæèãeàeò ōèenſee ¿ſānyſ äyyð òſãòſĩaſã. Ãſe÷esſ ñàeöeſû ſ°l°ðòyé ãàçàð áàeãóóeäàã. Òýæýyō áàeãóóeàìæèeſ îeðſeosî çàäãàe áóeàã, ōàðç áàeõ ſü òſōèðſìæòſe. Àðãàeü, yſãèðò °a°ðò 1,5-2,0 êã çàäãàe °añ, 1,0 êã äàðø °a°ō ſſðlòſe áàeäàã. Ōàð ñ¿¿eò, öàãààſ çýyðèeã °âëèeſ óëèðàëä хоол, тэжээлийн хомсдолд орсон ¿åä òýæýyō øààðäeàãàòàe. Xàð ñ¿¿eò, öàãààſ çýyðýſa °a°ðò 0,5-1,0 êã ōàäñaſ °añ, 0,5 êã äàðø °a°ō ōýðyãòyé. Åð ſü á¿ō òýæýyō áàeãóóeàìæûſ äyðãyä àæèãeàò °ſã°ðe°ā áàeãóóeàō ſü ç¿eòyé á°ã°°ä ýſý ſü ñ¿ðãèeſ òſì òſēãíe, yð yìèeſ ōàðüöàà, ò°èèeſ òſīã òſaíðoíeēsĩō ¡¿ðyãòyé.

Õóæèð òàâüæ ºãºõ, ìàðààæóóëàõ àðãà õýìæýý

Àí àìüòäûí өсөлт үржилтэнд ò°ð°ë á¿ðèéí ýðäýñ бодис ихээхэн үүрэг ã¿éöýòãýäýã. Èéìýýñ õóæèð òàâüæ °ã°õ, ìàðàà óðãóóëàõ àæëûã àãíóóðûí àæ àõóé ýðõëýã÷èä çàëøã¿é α¿eöyòayō øàaðäæàaàòàé áàéäàā. Àí àìuòäàä çîðèóëñaí ìàðààã áóëàā, øàíä ãië ì°ðíèé îéðîëöñì òyäāyyðèéí øèã¿¿ áàéðøèí íóòàäëàäàã ãàçàð áàéãóóëàō íu òîōèðiìæòîé þì. ̰í ìàðààíû îéðîëöñì òyæyyō áàéãóóëàòààáóàéòòàòààáiæóóäàä áàéðèóöëàò iàðààíû òñã òîaiðōíéëiōäñì àí àìuòäûí íyāòøèë, áàéðøèë íóòãèéí ōyìæyy, ìàðààíä îðæ áàéãàà áàéäàë çyðãèéã ¿ſäyñëyë áoëãîäñã. Íáñ ã¿éöñyí àðãàëu óãàëç, yíãèðò °a°ðò 7 ãð äàâñ, æèëä 2,5 êã äàâñ ōyðyãëyääèéã yðäyìòyä nóäëàí òîaiðōíéëññí áàéäàā. Àðãàëu, yíãèðûí ſèéò òñ òîëãíéã ìyäñyíèé ¿ſäñyí äyyð ōè÷íyyí êã äàâñ ōyðyãòyéā òîïöñïëæ ãàðãàæ áîëſî. Æèëèéí ōóãàöààíä ſyã ìàðààíä 5-10 àìuòàí îðīōñið áîaîæ 30-40 êã äàâñûã òàâuæ °aï°. Õàâàð, ſàìðûí óëèðàëä àðãàëu óãàëç, yíãèð yìàà, ōàð ñ¿¿ëò, öàãààí çyyðè èōyâ÷ëyí ìàðààíä îðäãèéã àíōààð÷ yíy ¿åä äàâñ ōóæðûã ñàéí ñyëáyæ áàéō íu ç¿éòyé. Ōyðyâ ìàðààíä àí àìuòàä îðīōã¿é áïë °°ð ãàçàð øèëæ;¿;ëyō ōyðyãòyé.

Àí, àìüòäûí ñ¿ðãèéí á¿òöèéí çîõèöóóëàëò õèéõ àðãà õýìæýý

Àãíóóðúí á¿ñ íóòàãò àí àãíóóðúí àæ àõóéã ýðõëýõ øèíæëýõ óõààíû ¿íäýñëýë áîë àí àìüòäûí 1°õ°í ¿ðæèõ òààòàé н°õöëèéã ìýðãæëèéí ¿éë àæèëëàãààíû òóñëàìæòàéãààð õàíãàæ ñ¿ðãèéí òîî òîëãîéã íýìýãä¿¿ëýõ çàìààð àãíàëò, àøèãëàëòûã ÿâóóëàõàä îðøäîã. aoðooð õýëáýë àí÷èä àí àìüòíàà ooðèéí ýçýìøèëä àâ÷ àð÷ëàí òîðäîõ çàìààð íoöèéã íü íýìýãä¿¿ëæ, æèë á¿ðèéí oñoëòéeí õýìæýýíýýñ íü õýòð¿¿ëýëã¿é õýìæýýíä àãíàëòûã ÿâóóëæ, á¿òýýãäýõ¿¿í ¿éëäâýðëýíý ãýñýí ¿ã. Àí àìüòäûí 1°õoí ¿ðæèëòèéí õýìæýýã íýìýãä¿¿ëýõ õàìãèéí ÷óõàë 1°ëoo ¿ç¿¿ëäýã ç¿éë áîë àí àìüòäûí ñ¿ðãèéí á¿òýö íü çîõèìæòîé áàéõ ÿâäàë þì.

ÕÕ çóóíû ýōýí ¿å ō¿ðòýë ìĩíãîë îðíû íóòàã äýýð àìuäàð÷ áàéñàí îëĩí ò°ð°ë ç¿éëèéí àí àìuòäûí òîî òîëãîé, ñ¿ðãèéí á¿òöèéã áàéãàëu °°ð°° çîõèöóóëäàã áàéñàí á°ã°°ä èäýã÷-èä¿¿ëýã÷ àìuòäûí õàðuöàà òýíöâýðò áàéäàëä áàéñàí þì. Í¿¿äëèéí ìàë àæ àõóé ýðōýëäýã àðäóóä °°ðñäèéí ōýðýãöýýíä çîðèóëæ çàðèì ò°ðëèéí àí àìuòäûã ñ¿ðãèéí á¿òöèéã íu àëäàãäóóëàõã¿éãýýð àãíàæ àøèãëàäàã íàðèéí äýã æóðàì, çàí çàíøèëòàé áàéñàí áàéíà. Àí÷èí ã°ð°°÷èí àðäóóä áàéãàëu äýëõèéãýý ø¿òýí áèøèð÷ò¿¿íèé °ã°°æ õèøãèéã õ¿ðòýõäýý áè÷èãäýýã¿é õàòóó öýýð, õóóëèóäûã äàãàæ ì°ðää°ã áàéæýý. Æèøýý íü:

- Àí àìüòäûí ñ¿ðãèéí òýðã¿¿íèéã áóþó òîìîîñ íü ñîð÷èëæ àãíàõûã õîðèãëîíî.
- Ñ¿ðãèéã íýãèéã ÷ ¿ëäýýëã¿é ¿é îëíîîð íü àãíàõûã öýýðëýíý.
- Õýýëòýé áóbó íÿëõ ò°ëòýé ýìýã÷èí àìüòäûã àãíàõûã õîðèãëîíî.
- Ò°ë áóbó íÿëõ àìüòäûã àãíàõûã öýýðëýíý.
- Í; ¿äýëëýæ ÿâàà áóbó øèíýýð íóòàãøñàí àìüòäûã àãíàõã; é.

Aàéāàëü äyëõèéãyý äyyäëyí õàiãààëàõ °íä°ð ñî¸ëòîé °âã°ä äyyäyñ ìààíü yäãyyð öyyð, äyã æàyã íü àí àìüòäûí òîî òîëãîé, ñ¿ðãèéí á¿òöèéã õyâyyð õàäãàëàõàä èõ ¿¿ðyãòyéã òàíèí ìyäyð÷÷àíä ì°ðä°æ èðñyí áàéíà. Ñ¿ðãèéí òyðã¿¿í àìüòàä íü àëèâàà àþóë, õ°í°°ë°ñ õàiãààëàõ, õîîë

òýæýgèéí ç¿éeýý õÿeáàð îeæ èayõ, áàéãàeü öàã óóðúí õ¿ía í°õö°ea í¿¿ayeeyí øèíy íóòàã ñîíãîõ, ¿ðæèe ñåeåêöèa äàâàìãàéeæ îðîeöîõ çyðyã ñàéí ÷àíàðóóaûã ýçýìøñyí áàéaàã òóe áóñàa àìuòaûí áàéãàëèéí øàeãàðeûã äàâàí òóóeæ, °ñ°æ ¿ðæèõya îíöãíé ¿¿ðyã ã¿éöyòãyayã. Àí àìuòaûí ñ¿ðãèéí íàñ ã¿éöyñíyýñ íü ñîð÷èeæ àãíàñàí òîõèîeäîëa áàãà çàeóó áîaãàëèóa ¿ðæèea îðæ ò¿¿íèé óaàì, ¿ðò°e íü áèå áàãàòàé, àìuäðàõ ÷àäâàð ìóóòàé, °â÷èía íyðâyãayìòãèé áàéaãèéã ãåíåòèêèéí ñóäàëãààíû ä¿í íîòîeñîí áàéäàã.

 $\tilde{N}_{\dot{c}}$ ðãèéí öyãö áóþó òyðã $_{\dot{c}\dot{c}}$ í àìuòíûã àãíàâàë $\tilde{n}_{\dot{c}}$ ðýã çàäàð÷ ò°ë, áàãà çàëóó àìuòàä áèåý õàiãààëàõ ÷àäâàð \tilde{n} óðààã $_{\dot{c}\dot{c}}$ é ó÷èð ÷îíî áîëîí áóñàä ìàõ÷èí àìuòäàä èä $_{\dot{c}\dot{c}}$ ëäyãyý \tilde{n} ãàäíà àþóë áàãàòàé õiðíãäíõ í°õö°ë, èäyø òyæýyë \tilde{n} àéòàé \tilde{a} àçðûã \tilde{n} îíãíí îëæ áàéðøèæ ÷àäàë $\tilde{a}_{\dot{c}\dot{c}}$ é òyí $_{\dot{c}\dot{c}}$ ֏ëæ yâààä õiðíãääíã áàeíà. Ýð àìuòäûã ò $_{\dot{c}\dot{c}}$ âýðëyí àãíà \tilde{n} íàà \tilde{n} áîëæ yîyã÷èí àìuòíû \tilde{n} óâèàðàëò è \tilde{n} ó°ëèeí òîî áà \tilde{n} àà \tilde{n} ÷ áàé \tilde{n} ààã õàéãóöë \tilde{n} óäàëãààíû ä $_{\dot{c}\dot{c}}$ í \tilde{n} ôãðóöëàõ áîëë \tilde{n} .

^aſ°°ä°ð õóëãàéí àí÷èä àí àìüòäûí ñ¿ðãèéí á¿òöèéã àëäàãäóóëæ èõ õýìæýýãýýð àãíàæ áàéãààãàñ áîëæ òýäãýýðèéí ſ°õ°í ¿ðæèëò çîãñîæ çàðèì àí àìüòàä óñòàō àþóëä õ¿ð÷ áàéãàà áèëýý. Èêīýýñ àí àìüòäûí ñ¿ðãèéí á¿òöèéí çîõèöóóëàëò õèéõ àæëûã øèíæëýõ óõàíû ¿íäýñëýëòýéãýýð ò°ë°ãë°í õýðýãæ¿¿ëýõ çàéëøã¿é øààðäëàãàòàé. Þóíû °ìſ° àí àìüòäûí ñ¿ðãèéí á¿òöèéí òóōàé øèíæëýõ óõààíû үндэслэлийг òîäðóóëàō íü ÷óõàë þì. Ñ¿ðãèéã øèíæëýō óõààíû òîìú¸îëëîîð iïióëÿöè ãýíý. Ïïióëÿöè ãýäýã íü áèå áèåòýéãýý áàéíãà ¿ðæèëä îðæ ñ¿ðýã á¿ðä¿¿ëäýã, òóōàéí íýã ýçýìøèë íóòàãò àìüäàðäàã íýã ò°ðëèéí àìüòäûí á¿ëýãëýëèéã õýëíý. Îäîî ïïióëÿöèéí á¿òýö áóþó ñ¿ðãèéí á¿òöèéã èëýðõèéeÿã÷ ¿íäñýí ýëåìåíò¿¿äèéã àâ÷ ¿çüå.

- A. Ìîíîãåí áóþó òóõàéí íýãæ àìüòíûã èëýðõèéëýã÷ ýëåìåíò¿¿ä:
 - 1.1. Aàaààa áàéaàë, oýëáýð /ôåíîòèï/
 - 1.2.**Í**àñ
 - 1.3.Õ¿éñ
 - 1.4.Òàðãà õ¿÷, ýð¿¿ë ìýíäèéí áàéäàë
- Б. Ïîïóëÿöèéí áóbó ñ¿ðãèéí á¿òöèéã èëýðõèéëýã÷ ýëåìåíò¿¿ä:
 - 1.1 lîíîãåí õîîðîíäúí õàðüöàà
 - 1.2 Îð÷èíäîî çîõèöîí àìüäðàõ ÷àäâàð
 - 1.3 Özere és i à a à â ô è
 - 1.4 Toýë õiðiãäië

 $\tilde{N}_{\dot{c}}$ ðãèéí á¿òýö íu õàìãèéí òîõèðîìæòîé áàéãàà òîõèîëäîëä ñ¿ðãèéí äîòîîä çîõèíí áàéãóóëàëò, õîîðîíäûí õàðüöàà, àìüäðàō áîëíí í°õ°í ¿ðæèëòèéí ÷àäâàð ñàéí áàéíà. $\tilde{N}_{\dot{c}}$ ðãèéí á¿òöèéí õ¿éñíèé õàðüöàà 100 ýð, 100-120 ýì áóþó 1:1-1:1.2 áàéō ¿åä õàìãèéí çîõèìæòîé áàéäàã. Íàñíû àíãèëàë íü àí àìüòíû ò°ð°ë ç¿éëýýñ õàìààðàí °°ð °°ð áàéäàã òóë àðãàëü óãàëçààð æèøýý àâàí òàéëáàðëàÿ.

Àðãàëü óãàëçèéí ôèçèîëîãèéí áîëîí ¿ðæëèéí ÷àäàâõèéí õ°ãæèëòèéã õàðãàëçàí ¿íäñýí 4 íàñíû àíãèëàëä õóâààíà. - ¡íä:

- Òºë áóbó õóðãà
 - Ýíý íàníû àíaeëàëä 11-12 nàð ogðoye íànoàe o°ega oàiðàaäàíà.
- 2. Ò°ë°ã ø¿äëýí èäýð çàëóó
 - Ýíý íàníû àíaeëàëä 1-ýýn äýýø 2,3,4 íàníû àðaàëü óaàeçóóä áàaòàíà.
- 3. Íàñ ã¿éöñýí àðãàëü óãàëçóóä
 - Ýíý àíāèeàeä 5-ààñ 10 õ; ðòýe íàñòàé àðāàeü óãàeçóóaûã îðóóeaàã.
- 4. Ö°ãøèí àðãàëü óãàëç
 - 10-ààñ äýýø íàñíû õ°ãøèðñ°í àðãàëü óãàëçûã ýíý àíãèëàëä õàìðóóëíà.

Ϊπόεγοὲεί ά¿ὸοὲεᾶ διαίδοῖεεῖα÷ ¿ίαπγί γεἀιἀίο¿¿äὲεί ίγα ίμ ¿ðæελεί ÷ὰαὰαῖοὲ άόμο ſ°οῖ ¿ðæελεί οχὶæγγ μι Αλεαλεί τοῦς ¿ðæελεί τοῦς ¿ðæελεί τοῦς ¿ðæελεί τοῦς ¿ðæελεί τοῦς ¿ðæελεί τοῦς ἐλακελεί τοῦς ἐλακελεί τοὰς το ἐλακελεί τοὰς τοῦς ἐλακελεί τοῦς ἐλακ

АШИГЛАСАН ХЭВЛЭЛ

- 1. Зэрлэг ургамал, амьтны аймгийн ховордсон зүйлийн олон улсын худалдааны тухай конвенци. I-II хавсралт 2003 CITES.
- 2. Монгол Улсын Засгийн газар, 21-р зууны тогтвортой хөгжлийн хөтөлбөр, УБ, 1998
- 3. Монгол улсын Засгийн газрын тогтоол. 2002. №264. 1 хавсралт. Ховор амьтны жагсаалт.
- 4. Увс аймгийн Бөхмөрөн, Сагил сумдын нутгийг дамнан оршох "Гулзат" ОНХГ-н агнуурын менежментийн төлөвлөгөө. 2011.
- 5. "Амьтны тухай" хууль (2012).

- 6. Монголын биологийн төрөл зүйлийн үндэсний хөтөлбөр, УБ, 1998
- 7. Монголын биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах чадавхийн үнэлгээ. УБ, 2003
- 8. Монгол Улсын Улаан ном, УБ., 1955, 1997
- 9. Мягмарсүрэн Д, Энэбиш Д. Монгол Улсын дархалсан газар нутгууд. УБ.,2008
- 10. Оюунгэрэл Б., Монгол улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг. 2004
- 11. Энэбиш. Д,Гүнджалам.Б,Байгаль орчны төлөвлөлтийн ажилтны гарын авлага. УБ.,2010
- 12. Монгол улсын засгийн газрын тогтоол, Дугаар 93. 2013 он.
- 13. Амьтны тухай хууль, №22, 2012 он.
- 14. Доржготов Д., Д. Батбаяр. 1986. БНМАУ-ын хөрсний ангилал зүй. УБ.Юнатов
- А.А. 1977. БНМАУ-ын ургамлын нөмрөгийн үндсэн шинжүүд. УБ.
- 15. Ан агнуурын менежмент төлөвлөгөө боловсруулах заавар. БОНХ-ийн сайдын 2013-11-25-ний өдрийн А-331 тоот тушаал. УБ.
- 16. Агнуур зохион байгуулалт хийх мэргэжлийн байгуулагын ажиллах журам. МУын Засгийн газрын 93-р тогтоол. 2013 он.